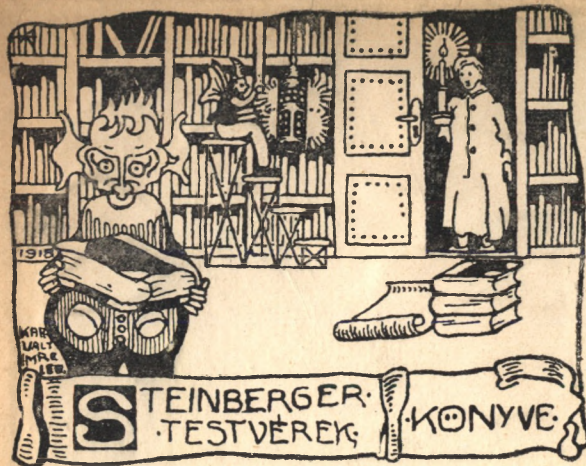

70130

S

STEINBERGER
TESTVÉREK

KÖNYVE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

ELEK ARTÚR
POE EDGÁR
KÉT TANULMÁNY

ANYUGAT KIADÁSA

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

PATTHY KÁROLY ÚRNAK,
TANITÓMNAK, ATYAI BARÁTOMNAK.

POE EDGAR

(KÉT TANULMÁNY)

OSZK

IRTA

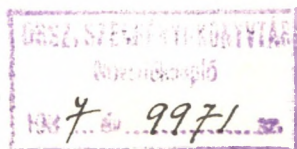
Országos Széchényi Könyvtár

ELEK ARTÚR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

70130

Légrády Testvérek könyvnyomdája, Budapest.

POE EDGAR.

I.

EGYÉNISÉGE.

1.

Ötven éve immár annak, hogy a feketeruhás, nyulánk, sápadt férfi, akinek arcán soha senki nem látott mosolyt, megtért Tycho Brahe csillagára, a kilobbant tűzű, magános bolygóra, amelynek sorvadásos fénye szeliden derengett át gyermekkorá kóválygó álomképein. De ha kezünket műveire tesszük, a könyvek táblája megemelkedik, a sápadt lapok fölrebbennek, és csöndes éjjelidőben halk dobbanások neszét kapja el a fül. A könyvek tüdeje jár föl-le, a könyvek szive dobog. A könyvek élnek és amit mondanak, nekünk mondják, ami módunkon, ami nyelvünkön, a mi szavainkkal. És az, aki irta őket, velünk van, köztünk jár, nem mint kísértet, hanem mint eleven valóság, mint kortárs. Akiket classicusoknak szoktunk nevezni, azokat moderneknek is hívhatjuk : amit alkottak, úgy tetszik, mintha korunk meg nem született legnagyobbjai alkották volna. Poe is classicusa a világirodalomnak, ha a „classicus“ jelzőt nem philosophiai

értéke szerint értjük, nem mint a világ egységben látóját, mint harmóniás egyéniséget, hanem egy bizonyos, egy egészen sajátos irodalmi irány legeredetibb és legtökéletesebb képviselőjét, egy bizonyos disharmónia legnagyobb alakító messterét és kifejező művészetét értjük rajta.

Utánozhatatlan ő is, mint minden egyénien sajátos tehetség. Pedig sok tehetséges embert megigézett egyéniségével. Baudelaire életének becses esztendeit szentelte neki s az ő példáján egy sereg fiatalabb tehetség mind úgy járta meg fájdalmas pályáját, hogy szeme közben Poe Edgar bágyadt fényű csillagán függött. Múltak az évek s egymás fölébe nőttek az irodalmi események, de Poe nevét homályba nem takarták. Nemzedékek sorai fogództak egymásba és tartották fönn a rokonságot; az összehasonlító irodalomtörténet majd többet is mond erről valamikor. De bár az utána következő költők téte és művészete mintha az ő létét folytatná s a múlt, az időbeli, amelyet ő maga képvisel, tanítványai révén összefolyik a jelennel, annyi virtuóz utánzón keresztül is megint Poehoz kell visszatérnünk, hogy az utánoszható alak és tartalma közt szükségszerűséget lássunk. Tanítványai és utánzói körében Poe a principiumot jelenti, az önmagában való okot, amely szükségszerűleg az, ami. És szükségszerű rajta az is, lami másokon keresettség: műveinek tárgyai, látomásainak színe és hangja s az a művészi foglalat, amelyben gondolatai és látomásai megjelennek. Ezért érezte magát olyan egyedülvalónak, olyan magánosnak már húsz esztendőskorában is, amikor oly mohón élünk a rokonság-

nak, a barátságnak, a szerelemnek. Ekkor írta az *Alone* című költeményt:

From childhood's hour I have not been
 As others were — I have not seen
 As others saw — I could not bring
 My passions from a common spring
 From the same source I have not taken
 My sorrow, — I could not awaken
 My heart to joy at the same tone —
 And all I loved — I loved alone ...

.....

A világirodalom nagy magánosai közül való volt ő. Talán ez is az, ami izgatja a kései embereket, akik körülszaglászszák nyomait és egyénisége és tehetsége látszólagos ellentmondásainak magyarázatát keresik. Úgy zörgetnek be hozzá, mint ahogy az elevenekhez szokás, a mult eleveneihez, a classicusokhoz.

A legújabb Poeval foglalkozó nagyszabású tanulmányt francia ember írta: Émile Lauvrière, mint ahogy francia költők voltak azok, akik hírét elterjesztették az európai irodalmakban és mint ahogy Poe hatása sehol annyi tehetséget meg nem termékenyített, mint Franciaországban.

Lauvrière műve compilációja mindannak, amit valaha Poeról irtak, tehát első sorban igen becses irodalomtörténeti anyag. A könyv azonban ennél több akar lenni; Poe életét és műveit elemezvén, a lehető legnagyobb célt tűzte ki írója: hogy megfejtse Poe egyéniségének ellentmondásait és megmagyarázza művészetének sajátosságait. A módszert, amelylyel célja felé igyekezik, számos sikertelen kísérletből ismerjük. Terjedelmes könyvét psycho-pathologiai tanul-

mánynak nevezi. Ennyi majdnem mindent megmond. Minden föltevésének és következtetésének egy az alapja : Poe beteg ember volt. Betegségét Lauvrière (s ebben is voltak már elődei) dipsomaniának nevezi, amin az iszákosság szenvedélyének időnként támadó, elmuló s megújuló rohamait kell érteni. Az alcoholismusnak ez a neme — magyarázza Lauvrière — úgy viszonylik az iszákossághoz, mint a hivatásos tolvajlás a cleptomaniához. De a dipsomania éppen csak legszembetűnőbb jelensége az idegrendszer bomlottságának, vagyis az egyén degeneráltságának. Ez a gondolatmenet a psycho-pathologiai alapja Lauvrière kutatásainak. Ettől fogva minden életrajzi adatban s Poe műveinek életrajzi vonatkozásaiban mindenütt a morbidus vonásokat keresi. Hiszen maga mondja előszavában, Comte-ot kiegészítve, hogyha az irodalmi critica valaha a természettudományokhoz közeledhetik a psychologia közvetítésével, ugy ez csak a morbidus psychologia által történhetik. Ami más szóval annyit jelent, hogy egészséges költő alkotásai a természettudomány vizsgáló eszközei számára hozzáférhetetlenek. Igyen visszájára fordítva, van a tétel oly igaz, mint amúgy. Annyi bizonyos, hogy maga Poe nagyon a kezére jár Lauvrièrenek kereső munkájában. Bámulatosak magaelemzései, amikor betegsége állapotait igyekszik megvilágosítani, amikor hallucinatioit igyekszik megfoghatóvá tenni, vagy csak amikor leírja is egy-egy idegrohamának külsőségeit. Az ilyen adatok csak annak mondanak valamit, aki a költő működésének külsőségeit tanulmányozza ; de semmitmondók annak, aki az

okokat nyomozza s az alkotás folyamatát igyekszik meglesni. Lauvrière ritka becsületesen szedte össze Poe élete történetének minden megkeríthető adatát és lelkiösmeretesen megbírálta őket, minekelőtte érveket meritett volna belőlük. Módszerében is a lehető legszigorúbb következetességre törekedett. Lavateri gondossággal kereste meg és kerítette be vonallal Poe lelke fölületén a különböző dispositióknak megfelelő területeket: a phantasticum foltját, a félelem körét, az impulsio helyét, a kíváncsiság nyulványát, a képzelet gumóját, és apróra megvizsgálta Poeban a logicust, s a stylistát. Talán valamennyi szempont érvényesült vizsgálódásában. És . . . és mégis képtelenség az ő módszere.

2.

„Egészen ifjú voltam még és nyakig benne a bohóságokban, amikor belészerettem a melancholiába és játszva áldoztam fel nyugalمامat s földi békémet. Szeretni ott tudtam csak, ahol a Halál lehellelte elvegyült a Szépével.“

Hamlet kétségei nem bántották Poet. Borzongása, amely képzeletének rémes látomásaira elfogta, physical borzadás volt: eszméletén, fölfelé fürkésző elméjén az ijesztő képzetek nem fogtak. Kíváncsisága olyan olthatatlan és nyugtalan volt mint egy gyermeké: az eszközei, amelyekkel kutatásaira indult, a bölcséi voltak.

„A világ valóságai látomásokként és c s a k látomásokként hatottak reám, az álmovilág sa-játságos képzetei pedig nem tápláléka lettek

létemnek, hanem maga lettek számomra a lét!" /
 És gyötrő kíváncsiságának tárgya mégis a valóság volt. Nem e világé, amely neki a látomások világa volt. Gyermek volt még, amikor a naprendszer kihűlt bolygóin keresett melegebb hazát képzelete. Férfi lett, és szeme még mindig a magánvalót fürkészte a látszat mögött. Hans Pfaallt, a hóbortos hollandust fölrepíti a holdba (Jules Verne még anyja bölcsődalát hallgatta akkor), Arthur Gordon Pymet kalandkereső útján eljuttatja az élet régióin túlra, ő maga, mint elbeszéléseinek első személye, minduntalan átlépi az atmosphaeriás világ határait; Monoszal és Uná-val, ezzel a két sirbéli alakkal folytatattatja lelkük életét a föld alatt, a Heürékában pedig a maga elképzelt nagyszerű világának szerkezetét rajzolja meg.

Ez a metaphysikai hajlandóság a legjellemzőbb Poe egyéniségében. Műveiben számos nyomát hagyta annak, hogy a metaphysica mestereit olvasta. Ismerte Schellinget, ismerte Hegelt és ismert sok obscurus metaphysicust. Rendszerük a maga egészében nem tehetett reá nagy hatást, legalább műveiben sehol ilyenféle érdeklődésnek nyoma nem maradt. Ő ezekben a spiritualista gondolatmenetekben a mathematicai arányokat bámulta, a logos összeszorított fogú erőfeszítései kapták meg bennök. A következtetés művészetét mindig nagyra tartotta, szerette a mathematicai gondolkodás nyugodt symmetriáját. „The highest order of the imaginative intellect is always pre-eminently mathematical.“ Az elmélkedés óráiban mély meggyőződéssel vallotta ezt, és csak ha csőrébe kapta képzelete, mint sas-

madár a gyermeket, csak ha a tér széttágult előtte s az idő ketyegése messzi álomhangként szivárgott fülébe, csak ilyenkor kacagta le halk hahotával az ész, a lassan döcögő mathematicai fogaskereket. Vizslaszemmel a nagy metaphysicusok mellékgondolatainak csapását fürkészte. Ő, aki az emberi gondolkodás nagy problémáit megannyi rejtvénynek fogta fel, az intuitió vakereit nyomozta a metaphysicusokban, az elhanyagolt gondolatmeneteket, amelyek föl-föllükettek a philosophusokban, de szét is szóródtak kifejtetlenül, s hulladékul maradtak reánk fölvetőik könyveiben. Ezekhez a fattyúgondolatmenetekhez le-lehajlik Poe, megnézi őket, el-elindul rajtok és vissza-visszatér hozzájuk. A nagy gondolkodók e „pensée maudite“-jai nem folytatódtak agyában, hanem felgyújtották képzeletét.

Ez volt Poe legszilajabb paripája. S míg a nagy metaphysicusok mind azon kezdték, hogy visszatértek elődeikhez s végtelenül gondosan megvizsgálták gondolataik utját, megkeresték rajtok az ellentmondó lépéseket s a botlásokat, a következetlenségeket, hogy elül kezdjék a pályát s a lépések számlálását : Poe rálépett egy megvizsgálatlan „elkárhozott gondolatmenetre“ s elrúgta magát a földtől. De az emelkedése azután épp oly hibátlan, botlás és ugrás nélkül való volt, mint a philosophusok számító ballagása lenn a földön.

Ha pőrere vetköztetjük azt a lelket, akit az ő talpig fekete ruhájában Poe Edgarnak ismer az irodalomtörténet, ha leszedjük róla mindazt, amit ember elődeitől örökölhet, környezetétől

áthasoníthat, mintaképeitől eltanulhat, akkor Poe, a mozgó plasma : egy mérhetetlen és olthatatlan vágyódás a lét határain túlra, a lét okához, a lét célja felé.

Minden tehetsége ezt az ösztönét szolgálta. Ennek szolgálatára adatott meg neki képzelete és logikai tehetsége, ez a két nagyszerű eszköz, amely olyan sajátos módon egészítette ki egymást benne. Ami Poe egyéniségében olyan különleges, annyira utánozhatatlan, azt lelke e két facultásának egymáshoz való viszonya okozza.

3.

Poe Edgarban a metaphysikai tehetségnek mintegy érzékszerveként működött a képzelete. Képzeletével tapogatta ki azt a sűrű setéséget, amely az érzéki világot beburkolja, s képzeletével látott oda bele fényességet. Phantasiája volt az, ami megadta elméje egyéb functióinak a lendületet. Rendkívüli ereje volt ennek a képzeletnek. Művei olvasása közben mindig olyan érzés fogja el az embert, hogy szavai, amik színeket, hangokat idéznek és irtózatot méreteket jelenítenek meg, csak elhalványult reflexei az elképzelt színeknek, hangoknak és méreteknek. Mikor leírásaiban annyira jut már, hogy látomásait a maguk való erejében nem képes szó megjeleníteni, olyankor lemond a közvetetlen érzékeltetésről és a látottaknak, vagy hallottaknak physiologiai hatását elemzi. Az a borzadás, amely a Maelström rémségeinek láttára elfogja, reszketése, didergése, vére rohanása ereiben,

hajának égnek meredése, mindez a körülírás azokat a képzeteket akarja fölidézni, amiknek kifejezésébe az emberi nyelv beleszédül. Mélabúsan panaszkodik föl ezt a tehetetlenséget Poe: „És azért úgy érezzük, hogy a költészettől, vagy a zenétől, amely a költés nyilvánulásai között a legmegragadóbb, szemünk könnybe lábad, hogy sirunk, de nem gyönyörünk túlsága miatt, hanem azon való erőszakos és türelmetlen fájdalomunkban, hogy teljesen nem lehet részünk itt e földön egyszerre és örökre abban az isteni, magával ragadó gyönyörűségben, amelynek a költemény, vagy a zene révén csak pillanatnyi és meghatározatlan villanásait érezzük“.¹ A művészet egész tehetetlensége jajdul föl ebben a mondatban. Pedig Poe végtelenül lelkiösmeretes művész volt. Lassan dolgozott s mi mindenre kiterjedt figyelme! Festő gondosabban nem keresgéli össze palettáján a színeket, mint a hogyan Poe szavainak színbeli értékét mérlegelte; a szavak hanghatásának pedig valóságos elméletét állapította meg. Egy-egy szónak a hangzása sokszor egy-egy költeménye, vagy novellája hőségnek nevét döntötte el. A szók nem csak gondolati életet éltek benne, nem csak fogalmakat megelevenítő hangcsoportok voltak neki, hanem valósággal érzéki lények, szín- és hang- és íz-értékek. Nem csak a képzelettel való alkotás művésze volt Poe, hanem a szóválogatás művésze is. A szókat mondatokká fűzte s a mondatok harmóniás idomokká: költeményekké alakultak kezében. A művészi compositiónak is

¹ The poetic principle.

mestere volt Poe. Feljajdulása mögött igazi fájdalom lappang, az az atavisticus fájdalom, amely mint a végzet keze nyoma vonul végig a művészek sorsán. Húsz éves nem volt még s első verseskötete éppen hogy megjelent, amikor ezt írja: „Fiatal vagyok, húsz éves se multam, és költő vagyok, ha mind annak imádása, ami szép, költővé teheti az embert; és az akarok lenni a szó elfogadott értelmében. Odaadnám a világot, hogy csupán felét ki tudjam fejezni azoknak a gondolatoknak, amik képzeletemben lebegnek.“

Az álmok ragyogása meghomályosodik, amire a művészet segítségével valóság lesz belőle. Minden művésznek el kell hinnünk ezt a panaszos felsóhajtását, de kivált el Poenak. Mert az ő képzelete olyan természetű volt, hogy a művészet eszközeinek ki kellene vetközniök anyagi mivoltukból, ha azt a levegőtlen, átlényegesült színekben játszó világot akarnák elének idézni, amelyben Poe álmocselekvényei játszottak. Az emberi képzelet az emberi tapasztalatok alakítója: álmainknak az ébrenlét az anyaga. De Poe álmaiban sokszor hiába keressük a valóság emlékeit. Csupa lebegés bennök minden, s a lebegő, áttetsző lényeket és cselekedeteiket mint valami felülről húzó gravitációs erő tartja össze a valóság oksági viszonya. Féktelenségében ez a képzelet levetkőzteti a maga látomásait, leszedi róluk a földi valóság minden attributumát, és ha már az ébrenlét jelenségeitől ment álmokat nem tud alkotni, visszájára fordítja a valóságot. Metaphysikai képzeletű költőt ismerünk mást is, de a megismerhető valóságtól egyikük képzelete sem távolodott el oly messzire,

mint Poe-é. A szervezetével járt ez már. Érzékei nem a tapasztalat szervei. Szeme, orra, füle, hunyva volt az ébrenlét sötétjében, de megnyíltak, ha leszállt rájuk az álom. Voltaképpen minden érzékszerve gyönyörűen ki volt fejlődve ; de nem velök gyűjtötte szemléleteinek anyagát. Ezt az anyagot inkább az olvasmányai szolgáltatták. Vannak realisticus-számba menő leírásai is. Egyetlen regényében, az „Arthur Gordon Pym“-ben borzalmas részletességgel írja le három hajótörött ember szenvedéseit ; de amit itt szinte reális pontossággal mond el, megint csak nem érzéki észleletei. Tanulmányainak adatai ezek, amiknek méreteit képzelete szertelenül módosította. Leírásai, még ott is, ahol realisticusoknak látszanak, merőben construáltak. Katona-korában Poe a Sullivan-szigetbeli Moultrie-erősségben szolgált. Az „Arany-bogár“ című novellája ugyancsak a Sullivan-szigeten játszódik, és azt mondják, hajszálla pontosan írta le benne a tájat. De a kép, amely leírása nyomán összerakódik az olvasó képzeletében, mégis alig érzékelhető. Pedig a tájkép részleteit jól figyelte meg s a természet alkotó logikája szerint rakta egybe őket. Miben a fogyatékoság tehát ?

Poe képzeletéből hiányzik a subjectivitás önkényessége. Ezért pontosak és logikásak leírásai, de ez az oka annak, hogy szárazok is. Akármilyen merészet képzel is el, a józanság atmosphaerája veszi körül képeit. Megérezni rajtok, hogy miközben a lüktetések, az ingerek képpé idomultak, anyamelegük elpárolgott. Mire a képek megjelennek megalakítva, hiányzik a levegőjük. Hiányzik belőlük a levegő,

amelynek párázata megenyhíti a valóság keménységeit, a képek részeit beburkolja, elrejtí színt, az éleket, sarkokat eltompítja s a képet összefoglalja ; a levegő, amely a látóérzék s az objectum közé áll s az optikai csalódásokat okozza ; a levegő, amely az azon egy síkra vetített képeket a perspectiva látószögébe tolja ; s a levegő, amely a meglátott tárgyak ízét és szagát hömpölygeti az érzékszervek felé. Behúnyt szemmel Poe realisticus leírásai nem adnak eleven képeket ; csupán akkor mozdulnak meg, ha nyitott szemmel az érzéki világ környezetébe állítjuk be őket. Leírásaiban valami szárazság zörög ; hangulat nélkül valók. Lauvrière azt hiszi, hogy Poe képzelete épp annyira realista, mint a mennyire idealista ; s oly híven utánozza a valóságot, ha akarja, hogy úgy tetszik, mintha alkotója volna. Holott Poe az ő realismusával, amely igazán megeleveníteni nem tud, csak a képzelet szédítő lendüléseit akarja leplezni s a levegőtlen térben lejátszódó cselekvényeit akarja valószínűvé tenni.

Realismusa lenn a földön csak időtöltés, játék, vagy elméje gyakorlása. Az ő országa ott kezdődik, ahol a microcosmos határai egymásba csukódnak. Szeme itt lehunyódik és reájön az álom. Széttárt karral esenkedve szolongatja az álmot. Tizenöt éves volt, amikor így sohajtozik Tamerlane című költeményében : „Óh ! mért hogy nem örök álom az én ifjú életem ! . . . Örök álom, ha mindjárt reménytelen fájdalommal teli hosszú álom is !“ És a „Légyott“-ban, ebben a lobogó tűzű phantasiában, amelyben Byron szelleme ihleti meg Poet, élete tartalmát foglalja

egybe ez a nehány szó: „Az álmodás, az álmodás volt életem cselekvése. Mint ezek az arabesque-ekkel díszes füstölő-edények úgy vonaglik lelkem a tűzben, és ennek a létnek deliriuma megérlel a valódi álmok országának szilajabb látomásai számára.“

4.

Poe képzelete nem victorhugoi képzelet volt. Szertelen az arányok széjjeltolásában, mint az, erős lendületű, de nem *l'imagination pour l'imagination*. Poe képzelete metaphysikai ösztönének volt alárendeltje. A megismerhetetlenre igyekezett rátapintani fenn, a cosmicus régiókban, vagy alul, a természet törvényeinek szívében. Nem volt az csapongó képzelet: a praemissák és conclusiók törvényei szabályozták. Tudományos képzeletnek nevezhetnők, ha célja megközelíthetőbb lett volna. Akárhova követjük ezt a képzeletet, a látomások folyamatosságában sehol egy szakadás, egy ugrás. Amikor a föld már teljesen eltűnik Poe képzelete alól, elárulja képeinek e világról származását logikai szerkezetök. Poe elbeszélő tehetségének ez a nagy varázsa. Akárhova elviszi olvasóját, zökkenés meg nem állítja közben az embert. A praemissái lehetnek merészek, önkényesek, akár hamisak is; de a következtetés folyamata hibátlan. Mihelyt el tudjuk hinni neki, hogy a világür minden részében kell valamelyes levegőnek lennie, ha még oly megritkult állapotban is: meg tud győzni bennünket arról, hogy Hans Pfaall korlátlan magasságokig fel-

juthat az ürben, fel a holdba is. Legkülönb novel-lái közé sorozza Poe egy levelében az „Arany bogár“, a „Rue Morgue-beli gyilkosságok“, „Az áruló szív“, s a „Leszállás a Maelströmbe“ című-eket ; egyebek közt. Következtető tehetségének ezek valóban a legfényesebb tanuságai. Nagyobb-részt logikai művelet eredményei s azért Poe élete művében inkább csak erőpróbaszámba mennek s az aesthetikai játékosztön kedveért születtek. Logikai készségét ezeken a novellákon kö-szörülte ki metaphysikai vándorutjaira. Mint objectivus alkotások azonban remekművek. Az „Arany bogár“ bevallottan is csak afféle logikai tréfa. Hőse az ő logikás képzeletével néhány alig felötlő jelből egész történetet construál meg. Ez az alkotás azonban nem komoly munka. Poe visszaél benne művészete eszközeivel, izgalomba ejti az olvasót, elállítja lélekzetét, hogy a végén hidegvérűen jelentse ki: mystificatio volt az egész. Egészen másfajta munka a „Rue-Morgue-beli gyilkosságok“ című novella. Legismertebb elbeszéléseinek egyike ez s talán megalapítója a „bűnügyi“ elbeszélés műfajának. Adva van két nőnek irtózatoss meggyilkolása, s Poe a psycho-logiai módszerekhez hozzá sem nyulva, merőben a levegőből, pusztá okoskodással kideríti, hogy a borzasztó tettet egy elszabadult csimpánz követ-hette csak el. A történet elképzelt eset s az okos-kodás egész bonyodalmas láncolatát Poe szer-kesztette meg. Az ilyenféle agytornában kedve telt ; ereje túlaradó fölöslegét adta le benne. Ilyenkor ő, aki mindig a titkok titkát kutatta, rejtvényeket eszel ki és logicája egész fölszerelé-sével fog a rejtvény kihüvelyezésébe. „A hosszú-

kás láda“ című novella ugyyszólva keresztmet-
szetben mutatja be Poe logikai műhelyét. Itt is
adva van egy rejtvény, de a kihüvelyezőnek
nem sikerül a megfejtése. A föltevéseknek, a kö-
vetkeztetéseknek és bizonyításoknak milyen
szabályos óraszerkezetébe nyílik közben bepil-
lantás !

Képzeletével tevékenységre csak logikai
tevékenysége vetekedhetett. Amikor nem álmo-
dott, olyankor következtetett. Céltalan, sőt
esztelen logikai tornákon foglalkoztatta agyát,
csak hogy kielégitse tevékenységre vágyódását.
Mr. Bolling, Poe-nek tanuló társa beszélte el
Ingramnak ezt az ifjúkori emlékét: egyszer
olyankor látogatta meg Poe-t, amikor javá-
ban írt valamin. Poe nem hagyta abban az
írást, egyidejűleg írt és válaszolgatott barátja
kérdéseire. Ez megütközött az udvariatlansá-
gon, de Poe megmagyarázta eljárása okát.
„Elméjének megosztását“ kísérelte meg — úgy-
mond ; megkísérelte, hogy két teljesen különböző
tárgyról írjon és beszéljen egyidejűleg.

Logikai tehetségét valóságos virtuozitássá
fejlesztette az esztendőök során. Mint a *Gra-*
ham's Magazine munkatársa hónapokon
át ejtette ámulatból bámulatba Amerikát és
szaporította folyóiratának előfizetőit crypto-
graphiai megfejtéseivel. Sarkigazságnak felállí-
totta azt a tételt, hogy az „emberi találékonyság
semmi olyat nem alkothat, amit az emberi talá-
lékonyság széjjel ne tudna szedni“ ; és tételének
igazolásául, akármiféle titkos írás megfejtésére
vállalkozott. Értekezést is írt a cryptographiá-
ról, az ő tudományoskodó komoly és száraz

módján. A rejtvények megfejtésében s az emberi gondolat minden egyéb félrefajulásának követésében nagy mester volt. Szórakoztatta, izgatta ez a munka, amely közben képzeletét pihentethette.

Ám mindez csak virtuózkodás volt. És ha életrajzíróit képzelete és következtető tehetsége külön-külön ámulatba ejti s az ámulat bámulattá fokozódik, hogy ennyire meg nem férő két tehetség egyazon emberben egyesülhetett, a bámulat és fokozatai csak azt a harmóniát illethetik meg, amelylyel ez a két tehetség kiegészíti egymást Poeban. A képzelet laza látomásait a logica fonaka fúzi egybe valósággá ; de az okoskodás folyamatát csak a képzelet tudja megindítani. És az alkotásnak ez a kettős folyamata : az elképzelés, s a képzeletből kelt látomások kérlelhetetlen ellenőrzése az oka annak, hogy Poe álmai kihűlnek, amire megszülettek. Ha kezünket reájok tesszük, hűvösséget érzünk.

5.

Veszett hírét Poe történeteinek borzalmas tartalmával szerezte. Képzelete gyakran ragadta el rémes tájakra, ijesztő, phantasticus látomások közé. De történeteinek nem a külsőségei keltik a borzalom hatását, hanem a psychikai tartalmuk. Amikor Arthur Gordon Pymnek és hajós-népének elmondhatatlan szenvedéseit beszéli el s leírja azt a vérfagyasztó jelenetet, amikor a halálra éhezett hajósok egymást falják föl, a barát a beteg barátot, — ez és a történet egyéb rettenetességei korántsem olyan borzalmas hatá-

súak, mint amikor az emberi lélek rejtek-
utaiba viszi egyéb történeteiben az olvasót.
Kíméletlen realismus amaz, a durvának, az
undorítónak feltakarása. De az a borzalom,
amelynek fölkelte Poe sajátos tehetsége, más
természetű valami: a pszichikai borzalmas az.

Az emberi lélekben megkereste azokat az
energiákat, amelyeket a nevelés, fejlődő erkölcsi
érzésünk s a társadalmi megalkuvás elzsongít
bennünk: az egymás iránt s az önmagunk iránt
való kegyetlenség, a bestialitás ösztönét s a
rejtőzködő káröröm indulatát. Ezeket a lap-
pangó és lekötött energiákat fölszabadítja Poe;
nem változtatja őket cselekvénynyé, hanem a
tiszta mivoltukat mutatja meg s azt a folyama-
tot, amelynek során romboló elemekké érnek.
Titokzatos erők ezek, leselkedő ellenségeink,
amelyek akkor is működnek bennünk, ha nem
is tudunk róluk. Ellenségei az életben való
hitünknek s az élethez való akaratumnak,
megbénítói vágyakozásunknak és törekvésünk-
nek.

Jól ismerhette őket Poe, magán tanulmá-
nyozta romboló munkájukat. Azokban az embe-
rekben hatalmasodnak el, akiknek lelke nagy
disharmóniáknak betege. Akik igen nagyra,
túlontúl messzire vágyódnak s tudják, hogy
erővel, akarattal sohase fogják utólélni vágyai-
kat. A psychének rejtőzködő microbái az ilyen
fájdalomtól feldúlt lelkeket könnyebben kikez-
dik s gazdáikban fölébresztik azt, amit Poe
„human thirst for self-torture“-nak, az önkín-
zás emberi szomjúságának nevez. Homályos
daemoni ösztönök hajtották önmaga elkínzására

rögeszmék üldözésére, a lélekműködés aberratióinak elemzésére. Ez a borzalmas történeteiben : a daemoni erők működése s titokzatos járás-keelésük az emberek sorsában. Csupa feketéllő, hideget és titokzatot fuvó aknajárat az emberi lélek, aminőnek Poe a történeteiben megmutatja. Az olvasó megérzi a történetben az író önkínzását s kínos érzés fogja el tőle magát is. Poe legtöbb elbeszélése ilyen hatású.

Az „Áruló sziv“-ben részletes elemzéssel, vérfagyasztó epikai nyugalommal elbeszéli, hogyan ölt meg egy öreg embert, és hogyan ösztökelte azután ellenállhatatlan erővel valami, hogy feladja magát az igazságszolgáltatásnak. Ezt az ellenállhatatlan erejű ösztönt nevezi a *perversitas daemonának* Poe : „Aposteriori inductio révén beláthatták volna a psychologusok, hogy az emberi cselekvés kezdetleges principiumául egy paradox valamit kellene választaniok, valamit, amit jellemző név híján nevezünk romlásnak, betegességnak, szóval — perversitasnak. Szerintem valóban ok nélkül való cselekvés ez, meg nem okolt motívum. Hatása alatt érthető cél nélkül cselekszünk, vagy ha ez netán ellentmondásnak tetszenék, hát : teszünk, mivel nem kellene cselekednünk. Elméletben el nem képzelhető esztelenebb ok ennél, a gyakorlatban azonban nincsen nála erősebb. Bizonyos hajlandóságú emberekre bizonyos alkalmakkor ellenállhatatlan erejű. Hogy élek, abban sem vagyok bizonyosabb, mint annak az állításnak helyes voltában, hogy valamely cselekedet elkövetésére gyakran éppen az kényszerít ellenállhatatlan erővel, ami go-

nosz, bűnös, vagy ártalmas benne. És ezt a féktelen hajlandóságát annak, hogy a rosszat tegyük a rossz kedvéért, lehetetlen elemezni, lehetetlen alsóbbrendű elemekre bontani.“¹

Az ilyen pszichológiai problémák valósággal gyötörték Poet. Eseteket szerkeszt igazolásukra s bizonyításukra és minduntalan visszatér hozzájuk novelláiban. „A pszichologia tudományának számos és érthetetlen anomaliája között nincs egy sem, amely erősebben volna képes foglalkoztatni és izgatni bennünket annál az észleletnél, hogy mikor rég elfeledett valamire akarunk emlékezni, gyakran az emlékezet partja széléig jutunk el és még sem emlékszünk reá teljesen. És ahogy Ligeia szeméről gondolkoztam, hányszor éreztem, kifejezése jelentőségének megismerése hogyan lopózik föl közvetetlen közelembe! Éreztem közeledését, de soha hozám el nem ért, éreztem, hogyan tűnik el, amikor éppen azt hittem, hogy megragadtam már!“²

Az önkínzásnak, az idegtornának egyik módja a rögeszmék hajszolása. Hogy milyen természetűek voltak azok a maniacus gondolat-sorok, amelyek hosszú időre görcsösen megtudták feszíteni figyelmét, maga mondja el *B e r e n i c e* című lyrai elbeszélésében. Azokról a könyvekről beszél, amelyeket hosszú, álmatlan éjjeleken olvasott, s megemlíti közöttük *Tertulianus De Carne Christi*-jét, amelynek ez a paradox helye több héten át nehéz, természetlen töprenkedésben tartotta fogva: „*Mortuus est Dei filius; credibile est quia ineptum est; et*

¹ The imp of the perversity.

² Ligeia.

sepultus resurrexit; certum est quia impossibile est.“

Csodálatosan világos analysissal követi fejlődésüknek, alakulásaiknak útján ezeket a lelki folyamatokat Poe: „Óráról-órára, percről-percre erősebb lett bennem a rögeszme, amig végre korlátlan hatalmába kerített. A rögeszme beteges ingerlékenységében nyilvánult annak a szellemi képességnek, melyet a psychologia tudománya a „figyelés tehetsége“ néven ismer. Igen valószínű, hogy meg nem értenek, mert attól tartok, hogy semmiképpen sem lesz lehetséges pontos fogalmat adnom annak az ideges érdeklődésnek bensőségéről, a melylyel a világegyetem legközönségesebb tárgyainak szemlélésére vetetem magamat s amelylyel eltemetkeztem beléjük. Órák hosszant fáradhatatlanul el tudtam tünődni egy gyermekes, fölületes megjegyzésen, amelyet valaki egy könyvnek lapszélére, vagy a szöveg sorai közé firkantott. Néha egy-egy nyári napnak nagyobbik felén át az foglalt el egészen, hogy az árnyékot figyeltem meg, amely rézsut vetődött a kárpitra, vagy a padlóra. Megesett, hogy egész éjszaka a lámpa nyugodt lángját, vagy az égő szén tüzét bámultam, avagy addig ismételgettem valami mindennapi szót egész egyhangúan, amíg nem csengéséből kiveszett reám nézve az értelem. Olykor a testi lét minden érzését magamba fojtottam valami makacsul kitartott, tökéletes nyugalommal . . . De nem szeretném, ha félreértenének. Ezt a szokatlanul mély, beteges figyelmet, amelyet magukban véve teljesen jelentéktelen dolgok ébresztettek föl, nem szabad összehasonlítani a töprenkedésre

való természetes hajlandósággal, amely többé-kevésbé minden emberben megvan, és amelynek kiváltképp az élénk képzeletű emberek adják meg magukat. Betegségem nem ennek a hajlandóságnak volt külső nyilvánulása, hanem tőle alapjában és lényegesen különböző valami volt. Az előbbi esetben az álmodozót, az ábrándozót rendszerint valami nem mindennapi, valami nem banális tárgy illeti meg és a deductiók és suggestiók vadonában, amelybe a tárgy belekényszeríti, észrevétlen tűnik el szeme távolságából maga ez a tárgy úgy, hogy mire véget ér álma, amely különben többnyire kellemes, kéjesen kellemes érzéseket kelt benne, töprenkedésének okát elfeledte. Az én esetemben azonban az elmélkedés megindító oka mindig jelentéktelen valami volt, bár beteges szemléletem látszólagos fontossággal ruházta fel. Rendkívül ritkán adtam magamat következtetésre; és ha már így esett is, következtetéseim nyakasan vissza-visszatértek megint kiindulások pontjára. Szemléleteim sohasem voltak kellemesek; végül pedig a töprenkedés megindító oka nem tűnt el tudatomból, hanem éppen azt a börgongató, természetellenes módon fokozódó érdeklődést szította föl bennem, amely bajom tulajdonképpen ismertető jelének tekinthető.“¹

A psychének a tudattalanságba vesző járataiba senki olyan mélyre bele nem hatolt, mint Poe. Előtte ott meg nem fordult senki s utána is alig. Rettenetes kincsekkel tért vissza belőlük. Az emberek megborzadva hőköltek vissza láttukra

¹ Berenice.

s behunyták félelmükben a szemüket. Azután, mint ahogy a nyúl szívűek szokták, reá támadtak. Tudták, hogy teste roskatag, hogy végzetes betegség űrli, hát rámondták, hogy űrült. Poe mosolygott rajtuk s a szeme álmodva nézett el fölöttük :

— Az emberek űrültnek mondtak ; csak az a kérdés, vajjon az űrültség nem legfelsőbb foka-e az értelemnek, vajjon sok dicső és minden mély dolog nem a gondolatnak betegségéből ered-e ? A kik fényes nappal álmodnak, olyan dolgokat ismernek meg, amiknek el kell kerülniök az éjjel álmodók figyelmét. Látomásaik szürke ködén az örökkévalóság pirkadó fény-sugarai hatolnak át hozzájuk, és féléberen, borzadózva érzik meg, hogy egy pillanatra a nagy titokhoz ért kezök. Fokenként kapnak el valamit a bölcseségből, amely jó és sokat a megismerésből, amely rossz. Evező és iránytű nélkül jutnak el a „kimondhatatlan világosság” oceánjára, majd meg, mint ahogy a núbiai földrajz-író kalandjaiban olvassuk, „agressi sunt mare tenebrarum, quid in eo esset exploraturi.”

II.

KÖLTÉSZETE.

1.

Poe Edgar művei közül borzongatós történetei a legismertebbek. Költeményei közül csak egynehány került bele az anthológiákba, talán nem is véletlenül épp azok, amelyek egy-egy szemlélődési és érzelmi folyamatnak végső fejleményei, például a *Holló*, a *Harangok*, az *Annabel Lee*. Kevesen veszik észre, hogy Poe, a lyrai költő, még úgy is, ahogy csak ezekben a költeményeiben megmutatkozik, mennyire más természetű egyéniség, mint az elbeszélő. Szinte ellentéte egyik a másiknak. Az elbeszélő mindig nyugodt, világos észjárású, fagyasztóan hideg vérmérsékletű; képzelete nyújtózkodásának sem idő, se tér nem szab határt, és mégis, bármi szertelen helyzetet valószínűvé tud tenni következtető tehetségével, amely sohase téved. A költőben a logikai tehetsége kevésbé működik, azért látomásai összefolyók, tájai és emberei ködbe mosódó, párázatban gomolygó képek. Az érzelmi potentia, amelyet oly hideg elszántsággal fojt el prózájára-

ban, forró lehellet alakjában tódul ki belőle, ha költeményt ír s beködösíti a hideg ablakot, amelyből égis nyúló hegyeken, zúgó vad tengereken, forgó világokon át, életen és halálon túlra lát el: a képzeletét. Történeteivel, logikai alkotó erejének e csodás építményeivel körültorlaszolta belső élményeit Poe. Megépítette őket, hogy senki hozzája ne férhessen. Aki csak ezeket ismeri, sohase sejtené, hogy egészen más lénye is van Poenak. A költeményeibe rejtette el a másikat. A költeményei befelé visznek Poeba. Olyanok, mint azok a bujkáló karszti vizek, amelyek rejtelmes barlangokban vesznek el. Aki rájuk bízta magát, belejut a hegynek titkába. Poe költeményei az életén folynak keresztül mint ahogy a vizeket megfestik a hegynek savai, ércei, az ércek rozsdája, — az ő költeményei is legtitkosabb belső élményeitől színesek. Poe egyéniségének titkára, vagyis az életét, gondolkodását, érzelmeit irányító psychikai motivumra és lelkének legtitkosabb élményeire talál rá az, aki költeményeinek mentén visszafelé indul beléje.

Ami legbelül van benne, az a halál képzete. Ezt örökölte szüleitől, ez volt az első élménye, s a halál látomásai lettek tartalma életének. Az élet legragyogóbb jelenségei is fekete háttéren jelentek meg neki, gondolatai, álmai a halál képzetét kerülgették. Végül összeszokott, megbarátkozott vele, bár meg-megborzadt, bár félt tőle. Neki köszönhette képzelete a legerősebb ingereit. Az olyan fajta képzeletet, mint Poe-é volt, csak zsilippel kell föltartóztatni, hogy megduzzadjon, hogy kitörjön medréből s eláraszsa azt a világot, amelyből ki akarták zárni. Ahogy

álmaikat szőve, elfogyott kezében a színes fonál, s a tarka szőnyeg, a gyönyörű, a ragyogó, félbe maradt reménytelenül, tehetetlenül, — mint a gyermek oly kíváncsian és oly dacosan kérdezte : mi van hát ott, a tehetetlenségen és a reménytelenségen túl ? folytatódna-e ott az élet megszakadt álmai, tovább szövődik-e ott a költők színes szőnyege ? S egész élete nem egyéb, mint ennek a kérdésnek feszegetése. Egész költészetének ez a tartalma s minden műve symbolumos megjelenítése ennek a gondolatmenetének. Nem pusztán kíváncsiság vitte a metaphysica nagy problémái felé, hanem az életharmóniára vágyódása. Fáradtnak, szomorúnak, reménytelennek jött a világra. A megfogható jelenségek e világában ő mindenkivel és az élet minden körülményével szemben vesztes fél volt. Úgy érezte, lehetetlen, hogy ezen a furcsa, rikító, szabálytalan világon túl ne volna valahol egy nemesebb, derengőbb fényű, halkabb világ, amelynek minden fordulásán, minden alakulásán megismerjük a szabályozó ész akarata ; amelyen az események egymásutánja nem önkényes, hanem törvényszerű. Ezt a világot kereste Poe egész munkásságával. Költeményeiben mint passivus érzélem, mint vágyódás, mint álmodás jelentkezik metaphysikai természete. Történeteiben mint akarat : megki-sérli bennök álmai világának megszerzését.

2.

A szomorúság, a *sadness* volt Poe Edgar természetének alapérzése. Ha metaphysikai kíváncsisága nem olyan egyirányú, bizonyára

a megszületése előtt való időben és térben kereste volna élete titkának nyitját. Poe kíváncsisága azonban nem volt oknyomozó természetű. A múlt s a jelen őt nem érdekelte, minden vágyával és minden érzékével a jövő felé fordult. „Az én életem — írja barátjának, Lowellnek — csupa szeszély volt, impulsió, szenvedély, a magánosság kedvelése s a jövőre mohón vágyódtamban az egész jelennek megvetése.“ A jövőn, semmi kétség, a halálon túl következő létet értette. Azt remélte, hogy ott majd rátalál arra, amit ebben az életben hiába keresett: a szorongó érzések, a fájdalom, a szenvedés nélkül való nyugalomra. Idelenn nem volt benne része. Legelső verseit gyermekkorában írta s már ezeken is ugyanaz a fájdalmas hangulat ömlik el, mint a férfikorabelieken. 1827-ben, tizennyolc éves korában kelt a „Legboldogabb nap“¹ című költeménye s azt dalolja ebben is, hogy összeszáradt és fonnyadt szive túl van már a legboldogabb napon, „a büszkeségnek és hatalomnak nagyszerű reménysége, érzem, már elröpült.“ 1835 életének legszerencsésebb esztendeje volt. Első nagy sikereit ekkor érte; a folyóiratok kapva kaptak írásain s a közönséget annyira érdekelték kiméletlen hangú irodalmi bírálatai, meg polémiái, annyira izgatták rémesen phantasticus történetei, hogy amelyik folyóiratnak munkatársává szegődött, annak előfizetői rohamosan megsokasodtak. Mégis így jellemzi lelke állapotát egy barátjának írt levelében: „A helyzetem sok minden tekintetben kellemes; de, sajnos, úgy

¹ The happiest day.

látszik, hogy immár semmi se szerezhethet örömet, sőt még csak a legcsekélyebb megelégedést se. . . Igazán siralmas az, amit ebben a percben érzek. Valami lelki depressióval szenvedek, aminőt soha nem éreztem még. Hiába küzdöttem ennek a búsbetegségnek befolyása ellen ; és úgy-e, elhiszi szavamra, hogy még mindig boldogtalan vagyok, bármily szerencsésre fordultak is ügyeim . . . Nyomorult vagyok és nem tudom, miért“.¹ Élete vége felé ezt írta egy nőnek : „ . . . Az én szomorúságom megmagyarázhatatlan, és ennek tudata csak annál szomorúbbá tesz. Komor sejtelmekkel vagyok tele. Semmi sem önt belém lelket, semmi meg nem vigasztal. Az életemet, úgy érzem, mintha eltékozoltam volna, jövőmet borzalmas ürességnek látom.“²

Nyilvánvaló, sehogy se lelte helyét a földön. Mélyebben semmi nem érdekelte idelenn, az élet értékei annyira relativusoknak tetszettek neki, hogy már értékeknek se látta őket. „Semmi hitem az emberi természet végtelen tökéletesedésében. Azt hiszem, hogy az emberi erőfeszítéseknek mi értékes hatása sem lesz az emberiségre. Az ember mindössze tevékenyebb ma, de se boldogabb, sem eszesebb, mint volt hatezer évvel ezelőtt. Az eredmény sohasem is lesz más.“³ „Az életemről való véleményemet kérdi ; abból, amit elmondtam önnek, láthatja, hogy nem adhatok véleményt róla. Mindig is sokkal mélységesebben

¹ Poe John P. Kennedynek, a kor népszerű regényírójának és befolyásos irodalmi férfiának. 1855. szept. 11.

² Poe Anna Heywoodnak 1848 végén.

³ Poe Lowellnek.

tudatában voltam az időbeli dolgok változó és pillanatnyi természetének, semhogy bárminek is huzamosabb erőfeszítést szenteltem, semhogy bármiben is következetes lettem volna.“¹

A vigasztalan szomorúságnak ebből a hangulatából oldódtak ki Poe költeményei. Korán kezdte a verselést; ő maga azt állítja, hogy tizenhárom éves korában írta első költeményeit, de később újra s újra megírta őket. Gyermekkori vers-thémái egész életén át kísértették, s megismétlődésükkel Poe érzésvilága evolúciójának egyenes irányát mutatják. Azt mondhatni szinte, hogy már gyermekkorában azt érezte és úgy érezte, mint férfi korában. Alaphang és világnézet dolgában alig van fejlődés költészetében.

Költeményeinek száma igen kevés, összevissza negyven egynehány. Ritkán írt verset, csak élete ünnepi pillanataiban, amikor egy-egy lélekzetnyi időre csöndesség támadt körülötte s a mikor a fájdalom, meg a vágyakozás már kicsordulni készült belőle. Élete körülményei is úgy alakultak, hogy versírásra kevés ideje jutott. A közönséget jobban izgatták véres polémiái, azért kenyéradó szerkesztői örökké vad irodalmi harcokba zavarták. „Elháríthatatlan események akadályoztak meg abban — panaszolja fel utolsó verseskötetének előszavában — hogy valaha is komolyan nekifeszítsem erőmet annak, ami szerencsésebb körülmények között magamválasztotta hivatásom lett volna. Nekem a költés nem cél volt, hanem szenvedély, és a szenvedélyeknek adassék tisztelet: nem szabad —

¹ Ugyanannak.

nem is lehet őket az embereknek silány jutalma, vagy még silányabb dicsérete kedvéért fölszítani.“ De akármilyen kevés költeményt írt is, abban a negyven egynehányban, ami hiteles módon az övé, benne foglaltatik egész élete; költészete nem kísérő zenéje életének, hanem maga az élete, életének esetlegességtől, végzetességtől megszabadult lényege. Minthogy világnézete a mi földi életünknek negatívója volt, azért képzelete a leggyászosabb képeket jelenítette meg s képeit a legsötétebb színekkel festette ki. Minthogy ez az élet reá nézve egyértelmű volt a szenvedéssel, azért végtelen szomorúsággal vannak tele költeményei. A szomorúság, azt mondhatni szinte, a priori tulajdonsága volt Poe lelkének. Szomorúságát physicali okokkal magyarázni, nevetséges vállalkozás. A poetának az öröklét problémáin való szomorúság volt. Az élet megfejthetetlenségén, az emberi tehetetlenségén, az akarat gyöngeségén való szomorúság. A metaphysical szomorúság.

A korban, a levegőben is volt ebből valami. Az irodalomban a világfájdalom korszaka járta. A gazdag, a szép, a geniális Byron, magának is megmagyarázhatatlan fájdalommal bolyongott a világban. Az ő rettenetes életerejének kisszerű volt ez a világ. A cselekvés vágyától nem lelte helyét benne; únta aprólékos körülményeit, majd a nagyobb szabásúakat is, úntatta az egész élet a maga liliputi méreteivel és aprócseprő eseményeivel. Poe, kivált ifju korában, nagy bámulója volt Byronnak. Csodálta képzeletét és lelkesedett heroicus lényéért. Richmondi diák-korában a tizenöt éves, arányos termetű, izmos, vonzó

szép arcú ifjúnak nem akadt párja a futásban, ugrásban, ökölvívásban, s az úszásban. Byronnal vetekedhetett volna. Ép oly vakmerő volt ebben, mint mintaképe, órákig elúszott ár ellen is ; egyszer fogadásból, kemény hidegben ugrott a zajló jég közé s majd hogy oda nem vezett. Még akkor tele volt nagyratörő tervvel, önbizalommal, öntudattal, és Byron dicsőségéről álmodozott. Fájó irigységgel vette hírét annak, hogy nagy példaképe elment a görög szabadságért harcolni s odavágyódása annyira feltüzeltelte képzeletét, hogy phantasticus történetet költött utóbb, amelyben elbeszélte, hogyan ment el ő is Görögországba, hogyan harcolt a török ellen s milyen viszontagságok után került végre haza. Holott soha színét se látta a hellének földjének s állítólagos görögországi útja idején szülőhazájában katonáskodott. Ifjúkori költeményeinek egy-némelyikén, a *Tamerlane*-en, az *Al Arafon* megérzik Byron hatása ; és a *Légyott* című phantasmagóriájában egészen szokatlan erejű szinekkel és fényhatásokkal jeleníti meg ezt a szenvedélyes lelket, akiben a legnagyobb szerűbb tulajdonságokat disharmóniává zilálta a sors.

Byronnál is közelebb volt Poe szívéhez Shelley. Ebben a költőben mindig lelke rokonát látta s az ideálját is. Shelley világába kíváncsított mindig ő is : abba a világba „amely mindenütt a mienk fölött áll ; amelyben az élet törvényei fel vannak függesztve, vagy átalakítva ; amely az ég és föld között lebeg, az abstractióban, álomban, a symbolumban ; amelyben a lények úgy elmosódnak, mint a phantastikus alakok, melyeket a felhőkben látunk s

melyek hó- és aranyöltönyükben szeszélyesen felváltva hullámszanak és változtatják alakjukat.¹ Poera is ráillik az, amit Taine Shelleyre mondott: „Születése óta megvolt benne a magasztos szépség és boldogság víziója, s az eszményi világ szemlélete harcra fegyverezte őt a valódi világ ellen.” De Shelley és Poe lénye között azért nagy a különbség. A metaphysica kérdései Shelleyt is foglalkoztatták, de nem izgatták annyira, mint Poet, lelkének szenvedélyévé nem lettek. Shelley vigaszt lelt pantheismusában: az emberektől és cselekedeteiktől elfordult a szenvedélytelen természet felé s a természet legnagyobbyszerű jelenségeinek szemlélésében elégítette ki a végtelent kereső érzékét. A Montblanc s a tenger látványa kisimította lelkét. Ez a költő szemlélődő metaphysicus volt, nem kereső, mint Poe. A *The contemplation of the universe*, a világegyetem szemlélése — mint a hogy az *Alastor* előszavában írja — töltötte ki rövid életét. Minthogy vágyai nem valami határozott cél felé igyekeztek, azért a látomásai sohasem igazi képek, csak derengő színű és fényű foltok. Poe képzelete sem realista képzelet, de az ő látomásainak mindig megvan a vonalvázuk s szerkezetük van.

Még más kortársai és közvetetlen elődei is nagyon érdekelték Poet. Szerette William Cowpert, Coleridge-et, Keats-et. Ezek mind szomorú emberek voltak, zaklatott életű, nyugtalan lelkek. „Elmémnek mindig mélabús a színezete,

¹ Taine: Az angol irodalom története. (Csiky Gergely fordítása.)

és olyan, mint némely pocsolya, amely, bár fekete és rothadt a vize, fényes nappal a nap sugarait ragyogtatja tükrén.“ — írja közülök Cowper, s ugyanezt megírhatta volna magáról a többi, s meg Poe is. Szerette ezeket az elődeit Poe, mert rokonainak érezte őket. Őket olvasván, ébredt önnön természetének tudatára s ismerte meg magát, találta meg vágyódásának nevét, célját s eszmélt a hivatására. Az igazi tehetségekre csak ennyi a példák hatása: magukra ösmernek bennök, mert nagyjában rokonaiknak érzik magokat, ha lényegben egészen mások is. Így volt Baudelaire is Poeval, pedig az a sajátságuk is, amiben egymáshoz hasonlítanak, a szomorúságuk, mennyire ellenkező természetű: Baudelaire szomorúsága eroticus szomorúság volt, minden ízében földi, materiális érzés.

Országos Szé. nyi Könyvtár 3.

Nem könnyű munka Poe költeményeinek megfogható tartalmát, költeményeinek tárgyát meghatározni, bár első körültekintésre feltűnő már, milyen szűk a köre ennek a költészetnek. Nincsenek benne események, nincsenek benne gondolatok, sem epikai, se philosophiai elemek; a legtisztább érzelmi költészet ez, zenében feloldódó álomszerű látomások sorozata. Ami a körötte zajló életben érdekelte Poe-t, annak mind egyéb munkáiban hagyta nyomát. Az emberekről és a művészetről való véleményét bírálataiban és aesthetikai dolgozataiban fejtette ki; megfigyeléseivel történeteit töltötte meg. Csak magáról hallgatott egyéb műveiben:

ellágyulásait, epekedését, vágyódását s kétségbeesését a költeményeibe rejtette, s beléjük rejtette el azt, amiben ezek alakot öltöttek s ami megindítójuk volt: a szerelmeit. Költészetét ilyen értelemben szerelmi költészetnek lehetne nevezni, bár ez a meghatározás igen summázó, mert igen lényeges árnyéklatokat nem foglal magában s mivel nem is sejteti például azt, amiben Poe szerelmei mindenki másnak szerelmeitől különböznek: megfoghatatlanul spirituális voltak. De mégis ez az egyetlen realitásuk Poe költeményeinek: az, hogy szerelemből támadtak, s azért, aki nagyon beléjük néz, női alakok színfoltjaira ismer bennök. És itt érintkezik Poenak a földtől elszabadult költészete a földdel és kapnak jelentőséget élete történetének adatai.

Közlékeny természetű Poe sohasem volt, magáról keveset mondott el még a meghitt embereinek is; de ennél is kevesebb az, ami magára vonatkozót írásba foglalt. Autobiographiai természetű följegyzések mindössze egynehány novellájában fordulnak elő, de ezek sem életrajzi adatok, hanem inkább pszichikai tünetek megfigyelése. A költeményei meg éppen hallgatnak életének eseményeiről. Amit életéről tudunk, azt kortársai följegyzéseinek köszönhetjük s leveleinek, amiket barátaival váltott. Két emberöltő munkássága hatalmasan megnövekedte a Poe-irodalom anyagát. Felejtetlen lesz mindig kivált az angol Ingram-nek fáradozása, aki akkor kezdte meg a gyűjtést, amikor senkinek sem volt még sejtelve Poe jelentőségéről s aki elsőnek mosta tisztára a költőnek beszennyezett emlékét. Woodberry

s legujabban Harrison körülbelül megkétszereztek Ingram anyagát s az adatokat fel is dolgozták részletes életrajzzá. Még is alig van nevesebb költő, akinek életéről aránylag oly keveset tudnánk, mint Poe-éről. Leggondosabban szerelmi életének nyomait mosta el. Ezeket az élményeit becsülte legtöbbre, ezeket az emlékeit féltette leginkább. Mert végtelenül szemérmes lélek volt, aki el nem birta volna viselni azt, hogy az emberek belekiváncsiskodjanak az ő annyira nem közönséges érzelmi életébe s azzal a brutális öntudatossággal, amit többség voltuknak tudatából merítenek, mulassanak, vagy megbotránkozzanak az ő szerelmének kivételes természetén.

Különösen kevés az, amit érzelmi életének zsenge koráról tudunk. Egy baráti följegyzésen túl semmi ; igaz, hogy a följegyző Mrs. Whitman volt, a költő egyik utolsó szerelme, akinek ő maga beszélt el a legcsöndesebb meghittség órájában. Poe tizenöt éves volt s a richmondi akadémiának növendéke. Már ekkor régen tudta, hogy árva gyermek, hogy szülei komédiások voltak, nyomorultan haltak el, hogy azt a jólétet, amelyben nevelkedik, fogadott szülei jóindulatának köszöni ; és napról-napra érezte, mennyire lenézik ezért tanulótársai, akik gőgös és gazdag családok gyermekei. Szive már telik a fájdalommal s nincsen, akinek kiöntse ; sem anyja, se más gyöngéd lény, akinek megszégyenülés nélkül meggyónhasson. Ekkoriban történt, hogy egyszer hazakisérte egy tanulótársát, Stith Stanard-t. Alighogy benyitott a szobába, egy bájos asszony sietett elébe, megfogta kezét

s oly szelíd s kedves szavakkal fogadta, hogy a tele szívű árva fiú egészen érzékenyült bele, s nem csak a szava, de az öntudata is elállott egy pillanatra. Ez a nő, barátjának édesanyja, lett Poe első álmainak tárgya, az első álomkép, akinek láttára a női szépség és báj tudatára ébredt s egyben az édesanyja látomása, aki után ébren annyira sovárgott. Félénk imádattal bámulta „jácint haját, klasszikus arcát, najádi hangját“; ha közelében lehetett, ha arcába nézhetett, ha a hangját hallhatta, képzelete megindult s elvitte álmainak országába, oda, ahol az örökszép már e földön testet öltött. Az ő emlékét őrzi *To Helen* című költeménye:

Helen, thy beauty is to me
Like those Nicean barks of yore,
That gently, o'er a perfumed sea,
The weary, wayworn wanderer bore
Tho his own native shore.

Mint mindenik nőt, akibe Poe szerelmes volt, ezt is alattomos betegség örölte, s meghalt fiatalon. Poe nem birt megválni emlékétől s hónapokig eljárt éjjelenként a sirjához, s amikor megeredt az őszi eső és hideg szél fujt, és legszomorúbb volt körülötte a világ, akkor időzött sírjánál legtovább. Ez volt Poe első szerelmi próbája s ez a sokáig siratott, soha el nem felejtett teremtség lett a typusa azoknak a nőknek, akik mindenha legmélységesebb hatással voltak reá.

Még egy gyermekkori szerelméről tudunk. Egy fiatal leány volt a tárgya, a nála alig egy-néhány hónappal idősebb Sarah Elmira Royster. Az egyetlen, aki elütött Poe női ideáljának typusától. Poe szenvedélyes természetű volt, a

leány meglehetősen hűvös és fontolgtató. Poe ebben az esztendőben (1825.) elkerült Richmondból s a virginiai egyetemnek lett hallgatója; a két szerelmes sűrűn levelezett egymással. De közbelépett az apai akarát, és a leány kezét nyújtotta mister Sheltonnek. Hűtlen szerelmének emlékét Poe *Nászballada* (Bridal Ballad) című költeményébe temette el. Sokkal később, Poe életének vége felé, még egyszer összetalálkoztak sajátságos módon. A költőben utolsót lobbant az élet lángja s tele volt tervvel, reménységgel. Elmira már akkor özvegy volt, és Poe megkérte a kezét. 1849. október tizenegyedikére volt kitűzve az esküvőjük, s négy nappal előbb, október hetedikén halt meg Poe Baltimore-ban, a kórház ágyán.

Részletesebb följegyzések nem maradtak Poe két első szerelméről. Annyira belső élményei voltak, annyira az életéhez és csak az életéhez tartoztak, hogy leírásuk eszébe se jutott. Légies képekké ritkultak utóbb emlékezetében, később más képekkel olvadtak össze, női ideálja képévé. Első csalódása után tíz esztendő következett. A nagy verekedésnek korszaka volt ez. Poe fölégette maga mögött a hidat, összekülönbözött nevelő szüleivel, elhagyta őket és belévetette magát az életbe. Az élet azután elbánt, vele a maga módján, Egyik csalódásból a másikba zavarta, nyugtot nem hagyott neki. A tíz esztendő idején volt egyetemi hallgató, katona, majd a westpointi katonai akadémia növendéke, azután ujságíró lett, kiadta verseit, megírta első elbeszéléseit. Sokszor éhezett, sokszor fázott s a kétségbeesett ifjút ekkor kerítette

hatalmába az ivás szenvedélye. Életének ezt a zavaros szakaszát is megszínesítette egy-egy leánycarc. Baltimoreban sokat járt egy fiatal rokonához, miss Hering-hez; boldog órákat töltött körében, álmairól beszélt neki s a leányka lelkesedésén maga is föllelkesült. Azután megint tivornya, mámor, kábulat, s megint egy leányalak: „Mary of Baltimore“, ahogy életrajzírói emlegették. Szenvedés, nyomorgás, mámor és álmódózás közben végre az első siker is. 1833-ban megnyeri Poe a *Saturday Visitor* nevű folyóirat kettős pályadíját. Neve ismertté lesz, Amerika irodalmi „magazine“-jai érdeklődni kezdenek az új tehetség iránt, szívesen fogadják írásait, egyikük, a *Southern Literary Messenger*, munkatársává szerződteti. Poe helyzete megjavul, de betegsége, — iszákos rohamai — megrontják életét, leverik, kétségbe ejtik. Elhagyottságát lelke ilyen állapotában inkább érzi, mint valaha és sovárogyva vágyódik valaki után, akinek gyöngéd a szava, puha a keze, valaki után, aki meg tudja érteni baját s meg is tudja bocsátani. Baltimoreban él apjának egyetlen nőtestvére, Clemmné, egy szegény özvegyasszony a gyermekleányával, Virginiával. Ez a szegény, gyámoltalan kis család a magáénak fogadja Poet, s a költő egyben anyára és szeretőre lel körében.

Poe huszonnégy éves volt, amikor Clemmék házába került, Virginia tizenegy éves, vézna, szelíd, feketeszemű iskolásleány, akinek halovány arcát ki-kigyulasztotta már lappangó mellbaja. Testvér módjára élt egymás közelében a két ifjú lélek, és észrevétlenül! szólaltak meg

bennök s fonódtak össze halk duóba legtitkosabb hangjaik. E sajátságos, mysticus szerelem keletkezésének történetét maga Poe írta meg *Eleonóra* című prózai költeményében. Előadása azt is megmutatja, hogyan törüli ki Poe képzeletéből a realitás jegyeit s hogyan lényegesíti át élményeit.

„Ő, akit ifju koromban szerettem s akinek emlékezetére leírom ezeket, — egyetlen leánya volt rég elhalt anyám testvérének, és Eleonórának hívták. A Színjászó-Pázsit völgyében, tropicus napfényben éltünk együtt mindig. Soha idegen be nem tette lábát a völgybe, mert gigasi hegyek láncá közé volt az rejtve: a hegyek mindenfelől belecsüngtek nyugalmába és megvédték a pörkölő nap ellen felséges rejték-zugait. Emberjárta, vagy megjárható ösvény nem vitt a völgybe; aki boldog otthonunkba kívülről be akart hatolni, annak a sok ezernyi erdei fa ága-bogán kellett volna áttörnie és számtalan illatozó virág szépségét halálnak szánnia. Így hát egészen egymagunkra éltünk és mit sem tudtunk a völgyön túl való világról — én, az unokahugom, meg az anyja. A legmagasabb hegycsúcsok ködös régiójából egy keskeny, mély folyó kanyarodott ki, amely fényesebbnek tetszett mindannál, ami körülöttünk volt — csak Eleonóra szeménél nem. Számos kanyarulatban kigyózott a völgyön át s végül egy sötét szakadékbá osont, a sziklák hasadásai közé, amiken sűrűbb köd ült még azoknál a sziklákénál is, amelyek közül előkerült. A „Hallgatás folyó“-jának neveztük el, mert habjaiból nagy megnyugvás áradt. Hullámai közül még csak cso-

bogásnak hangja se hallatszott, oly szelíden siklott vize, hogy mélyen lenn a fenekén gyöngyökhöz hasonló fövenyszemei, amiket annyira szerettünk elnézegetni, meg nem mozdultak, hanem nyugalmas boldogan álltak meg helyükön és örökkévaló fényességet sugároztak . . . Tizenöt esztendeig bolyongtunk a völgyben, kéz a kézben, Eleonóra, meg én, minekelőtte szívünkbe vonult volna a szerelem. Egyszer egy este, az ő élete harmadik, az enyim negyedik lustrumának vége táján, egybeölelkezve ültünk a fák kigyózó ágai alatt és képünket néztük a Hallgatás folyójának vizében. A gyönyörű napnak hátralevő részében egy szót se váltottunk, de már reggel is remegők és habozók voltak szavaink. Eros isten jött fel hozzánk a hullámokból, és megéreztek, hogy felgyújtotta bennünk őseink tüzes lelkét. Szenvedélyességünk, amelylyel fajtánk az évszázadok rendjén kitünt s képzeletünk, amely szintén híressé tette fajunkat, egész erejével feltámadt bennünk s együttvéve hagymázás boldogsággal árasztotta el a Színjátzó-Pázsit völgyét. Minden dolog megváltozott. Csillag alakú, különös és fénylő virágok fakadtak föl egyszerre olyan fákon, amelyeken sohase termett addig virág. A zöldelő szőnyeg színárnyéklatai élénkebbek lettek, és ahogy a fehér százszorszépek egymás után eltűntek, tízével szöktek szárba helyükön a rubintpiros asphodelosok. És élet kelt ösvényeinken, mert megjelent a nagy flamingó, amelyet addig sohase láttunk, eljött minden virító színű vig madarával, hogy kibontsa előttünk skarlátszínű szárnyát. Arany- és ezüsthalak

elevenítették meg a folyót; öléből fokozódó moraj kelt, amely végre ringató dallammá dagadt, az aeol-hárfáénál istenibb dallá, amely mindennél édesebb volt, csak Eleonóra hangjánál nem édesebb. És egy rengeteg felhő, amelyet régóta figyeltünk, kibukkant arany-színben és bíborban ragyogva a Hesperus régióból, békésen megállt fölöttünk, napról-napra mélyebbre ereszkedett, amignem szélei a hegyek ormain nyugodtak, pompázattá alakították át homályukat s bennünket mintha örök időkre a ragyogásnak és dicsőségnek prismájába zárt volna. Eleonóra szépsége a seraphokéhoz volt hasonlatos: egyszerű s természetes fiatal leány volt és olyan ártatlan, mint az a rövid élet, amelyet a virágok között végig élt. Semmiféle meszterkedés nem leplezte azt a szerelmi hevet, amely szivét eltöltötte, sőt velem együtt vizsgálta meg szerelmünk legtitkosabb zugait is, amiközben bejártuk a Szinjátszó-pázsit völgyét s azokról a hatalmas változásokról beszéltünk, amik oly rövid időn mentek végbe benne.“

Két évet töltött Poe Clemmék házában idylliumi boldogságban. Ekkor (1835-ben) olyan helyzetbe került, hogy vagy elszakad Clemmektől, vagy elveszi feleségül Virginiát s magával viszi őt is anyjával együtt. Poe az utóbbi megoldást választotta s titkosan, majd egy évvel utóbb nyilvánosan is megesküdött, hamis korbevallás alapján, a tizennégyéves Virginiával. Tizenegy esztendeig volt Virginia Poe hitestársa, jóban, rosszban osztályosa. A költő mellett nővé érett a gyermekleány, s ő lett a múzsája férjének. Ez az angyali lelkű nő Poenak asszony-ideál

után való egész vágyódását kielégítette. Ő volt az inspirálója, hozzája, rajta keresztül, s amikor meghalt, róla írta legszebb költeményeit. Néhány lyrai novelláján az ő alakja, az ő képe és lelke vonul keresztül. Abban a stylisált leírásban, amelyben Ligeia szépségét megénekli, lehetetlen némely adat ellentmondó volta ellenére is Virginiára nem ismerni. „Magas termetű, karcsú s életének utolsó napjaiban lesóványkodott volt. Méltóságos lényét, magatartásának nyugodt könnyedtségét, vagy lépteinek testetlen könnyűségét és rugalmasságát hiában akarnám megábrázolni. Úgy jött s úgy ment, mint az árnyék. Soha észre nem vettem, mikor lépett bezárt dolgozószobámba, csupán akkor tudtam meg, amikor édes, mély hangjának kedves zenéjét meghallottam s márványszínű kezét vállamon éreztem. Arcának szépségére nézve hozzá fogható nő nem akadt. Egy ópiumos álom ragyogása volt az, légies és lelket emelő látomás, sajátosabban isteni, mint azok a képzetek, amik Delos leányainak szendergő lelkén lebegnek keresztül. Pedig arcának vonásai nem voltak olyanformán szabályosak, mint ahogy azt a pogányok classicus munkáin tévesen megcsodálni tanultuk. „Nincsen tökéletes szépség — mondja Bacon, Verulam lordja, amikor a szépek mindenféle alakjáról és neméről beszél — bizonyos aránybeli különösség nélkül.“ Mégis, jóllehet, láttam, hogy Ligeia arca vonásai nem classicusan szabályosak, jóllehet észrevettem, hogy szépsége valóban „tökéletes“, és éreztem, hogy abból a „különösség“-ből is sok megvan benne, mégis hiába kíséreltem meg a szabályta-

lanságát kinyomozni és megrajzolni rajta a „különös“-nek helyét . . . Végre Ligeia nagy szemébe lestem bele. A szemre a messzi ókorban nincsen minta. Pedig, úgy lehet, hogy szerelmemnek éppen a szemében nyugodott az a titok, amelyre Verulam lordja céloz. A szeme, azt kell hinnem, nagyobb volt, mint a fajtánkbelieké rendszerint lenni szokott. Telibbek voltak a szemei, mint a Nourjahad völgyebeli gazellák legtelibb szemei. De csak időszakonként — a mélységes fölindulás pillanatában volt határozottabban észrevehető ez a sajátság Ligeiában. És az ilyen pillanatokban szépsége — legalább forró képzeletemnek úgy tetszett — Ligeia szépsége a törökök mesebeli huriéihoz volt hasonlatos, azoknak a lényeknek szépségéhez, akik úgy lebegnek, hogy se túl, sem innen nincsenek a földön. Szeme bogarának színe a legfényesebb fekete volt, és mélyen leborultak reá szurokszín szempillái. Körvonalában könnyedén szabálytalan szemöldöke ugyanilyen színű vala. A „különösség“ azonban, amelyet szemében észleltem, elütő természetű volt arcának alakjától, színétől, vagy ragyogásától — végre is nem tulajdonithattam egyébnek, mint a kifejezésének . . . Ligeia szemének kifejezése! Hosszú órákon át mennyit töprenkedtem rajta! Egy egész nyári éjszakán át mennyire erőlködtem, hogy mélységét megmérjem? Mi volt az a Democritos kutjánál mélyebb valami, ami mélyen benne nyugodott szerelmem szeme bogarában? Mi volt az? Vad szenvedély sarkalt, hogy fölfedezzem. Azok a szemek! azok a nagy, azok a fénylő, azok az isteni szemek! Lédának

kettős csillaga lettek számomra, s én a legbuzgóbb csillagfejtőjük.”¹

Ebből a leírásból is megítélhetni, mennyire nem érzéki volt Poe percipiáló tehetsége. Testi szépséget, vonalak, formák, színek szépségét akarja leírni, s amit meglát tárgyán, az csupa szemmel fölfedezhetetlen tulajdonság, csupa külső szín mögé rejtett belső szépség. Virginiáját ő mindig ilyen szemmel látta s a gondviselés műve volt, hogy Virginia haláláig megmaradhatott Poe „child-wife”-jének, gyermekfeleségének, annak, akinek a költő megismerte: élete illúziójának. Kortársak följegyezték, hogy beteg korában, a halálos ágyán is az a szűzies, lehelletnyi gyöngédségű lény volt, aki gyermekkorában. Alakja, külseje alig változott meg, bár gyermekkor óta benne lappangó betegsége mindinkább elhatalmasodott rajta. Romboló munkájában hatalmas segítőtársa volt az az emberfölötti nyomorúság, amelybe a kis család fokanként belesüllyedt. Poe megbízhatatlan munkás volt, aki bizonyos időszakokban csodálatos termékenységgel dolgozott, máskor meg hónapok hosszat tehetetlenül vergődött. Az irodalom állapota is kétségbeejtően rossz volt akkoriban, az emberekkel sem igen tudott megférni s mindenféle balsors is üldözte. Egyik városból a másikba hurcolta szenvedő feleségét, s egyre nagyobb lett a nyomorúságuk. Betegségének kórtörténetét utóbb így írja meg egy barátjának Poe: „Hat éve (1842), hogy egy nőnek, akit úgy szerettem, mint ahogy soha

¹ Ligeia.

előttem férfi nem szeretett, éneklés közben megszakadt egy véredénye. Lemondottunk életéről. Én elbucsuztam tőle örökre és haldoklásának minden fájdalmát elszenvedtem. Valamennyire visszatért az egészsége, és én újra reménykedni kezdtem. Egy esztendővel utóbb a véredény ismét megpattant. Szakasztott ugyanazt a gyötrelmet szenvedtem végig megint . . . Aztán még egyszer — és még egyszer — és megint és újra, különböző időközönként. Minden kiujuláskor a halálnak valamennyi gyötrelmét elviseltem, és a bajnak minden kitörésekor csak annál gyöngédebben szerettem őt és annál kétségbeesettebb makacssággal kapaszkodtam életébe.“¹

Fordham-ben, New-York környékén bérelt kicsiny viskójukban fejezte be ifjú életét Virginia. Szobácskája disztelen volt, ágya a legszükségesebb fölszerelésnek is híjával. Kemény téli időben férjének köpenyege volt egyetlen takarója, s Kate, a tigrisszinű macska, a család kedvence, a melegítője. Akkora volt a nyomorúság Poe-ék házában, hogy néhány jóbarát a végső szükség percében, amikor Poe belébetegedett már a nélkülözésbe s a kis család csaknem éhezett már, a nyilvánossághoz fordult a lapok útján s valósággal könyöradományokat gyűjtött Amerika legnagyobb költője számára. Poe egész idejét a beteg mellett töltötte, Cissyjének hülő kezét a kezében melengette. „Hogy szeret, abban nem kételkedtem ; azt is tudtam bizonyosan, hogy az olyan ke-

¹ Lowellnek 1843. jan. 4-én.

belben, mint az övé, a szerelem nem uralkodhatott közönséges szenvedély módjára. De csak a halálakor éreztem egész teljességében ragaszkodásának erejét. Hosszú órákon át, miközben kezemet fogta, kiöntötte elém túláradt szívének fölöslegét, azét a szivét, melynek a szenvedélyesnél nagyobb szerelme a bálványimádásig fokozódott. Mivel érdemeltem meg azt, hogy ilyen vallomásokkal megáldassam? — mivel szolgáltam rá arra a kárhozatra, hogy elveszítssem szerelmemet abban az órában, amelyikben vallomását meghallottam?“¹

Mi ment végbe Poe lelkében a végeérhetetlen virrasztások közben, a hosszú éjszakákon, amik nem különböztek a nappaltól s a hosszú nappaloktól, amik épp úgy telve voltak lázas álmokkal, mint az éjjelek? Mire gondolt, amíg felesége haldoklását nézte, halk hangjaira, melle emelkedésére, szeme rebbenésére lesett? Munkáiban, történeteiben, lyrai novelláiban megtalálni virrasztásainak subjectivus történetét. Felesége ágya mellett ismerkedett meg Poe a physikai halállal. Cissyjének szenvedésein tanulva meg, hogy az a halál, amellyel képzelete kora gyermekéke óta foglalkozott, csak philosophiai álmodozás. Az ő halál-képzetei testetlen és alaktalan látomások voltak. Virrasztásai közben, akarva, nem akarva, megfigyelte a tüdővész betegségének egész lefolyását s minden tünetét. E fájdalmas tanulmányai nélkül sohasem írhatta volna meg lyrai novelláit és bizonyos történeteit úgy, ahogy megírta. A hal-

¹ Ligeia.

doklás tünetei közül nem annyira a test elváltozásai ragadták meg érdeklődését, mint inkább az eszméletnek, a tudatnak, a léleknek változó állapotai. A beteg lázas félrebeszéléseiben egy kezdődő új tudatnak dadogását sejtette. Ő, aki egész életében a megfoghatatlant kereste, felesége halálos ágyánál se birt ezzel a szenvedéllyével: hosszú éjszakákon át görcsös figyelemmel leste fülével, szemével, minden érzékével a halált, amely, tudta, benn járkal a szobában, rátérdel a betegre és fojtogatja a lelkét. A maniacus figyelés ez óráinak leírását el kell olvasni Berenice és Ligeia című lyrai novelláiban. Amikor lady Rowena haldoklásának phasisait leírja, háromszori meghalását, amely csak látszólagos, bár az élet gépezete megállt már, a teste kihült s megkezdte már benne munkáját a feloszlás; eszméletének háromszori ki-kialvását és föl-fölgyulását: akkor az ember Virginia háromszori haldoklására kénytelen gondolni, a véredény háromszori megpattanására, a beteg feleségnek háromszori elsíratására. Borzalmas történeteinek anyagát: magát a borzalmas voltukat nem kis részben Virginia betegségéből merítette. A haldoklás symptomáira figyelvén, nem a szánalom s a megindultság kerekedett fölül rajta, hanem a képzelete; nem tudott sírva fakadni és elmerülni könnyjeiben felesége szenvedéseinek láttára, nem is a fájdalmat látta fájdalmaiban, hanem azt a rejtőzködő titokzatos valamit, ami jön, megy, mint egy láthatatlan lámpagyújtogató s lecsavarja, eloltja, amikor neki tetszik s amikor legkevésbé gondolunk rá,

a lelkeket, a kiket legjobban szeretünk. A haldokló ágya mellett a hatalmas láthatatlannak ezt a rémesszereplését érezte, és ezzel a megborzadásával vannak tele történetei. De kutató elméje nem bírt megnyugodni addig, amíg megfeszítetlen rejtvényt érzett valahol. S így történt, hogy virrasztásos éjszakáin neki irányította tudatát a titoknak, álomrabló, könyörtelen logicájával beléje vájta magát, s ment, ment benne az örültség határáig. Azoknak a történeteinek anyagát is, amelyekben a félörültség állapotait, az eszméletnek görcsös feszültségét jeleníti meg, jobbra a szomorú kis betegszobában gyűjtötte. Így gazdagította meg férjét ez a nő nem csak az életével, hanem a halálával is.

4.

Virginia iránt való szerelme Poe egész költészetét belülről világítja meg; csak ebben a világosságban mérhetjük meg költészetének érzelmi tartalmát. De nem minden költeményének vonatkozásait magyarázza meg ez a szerelme. Költeményeiben más nők is szerepelnek, nemcsak Virginia. És egyáltalán nem közömbös nők, különben nem vette volna nevüket ajkára a leghalkabb gyónás óráiban.

Poe költeményei között van négy olyan,¹ amelynek címében vagy sorai közé fűzve, ez a név szerepel: Frances S. Osgood. Mrs. Osgood egy Lewis nevű gazdag newyorki kereskedőnek

¹ An Enigma; A Valentine; To F —; To Frances S. Osgood.

volt a leánya, s akkoriban, amidőn Poe ismerkedett véle, már Osgood festőművész felesége. Az irodalom és művészet iránt fogékony költői lelkű nő volt, aki maga is több kötetnyi szép verset írt. Poe 1845-ben ismerkedett meg véle, azután, hogy Holló-jának nagy sikere fölébresztette már iránta az irodalmi körök figyelmét. Egész Amerikát bejárta néhány hónap alatt a költemény, mindenütt szavalták és nagy dicsérrettel emlegették költőjét. Különösen erős érdeklődés támadt Poe iránt New-York női költőinek körében. Költőnő már akkor is tetemes számú élt New-Yorkban. Afféle bel esprit-k voltak, pontosabban : blue-stock-ing-ok, kékharisnyások, mint ahogy az irodalomtörténeti könyvek nevezik őket, akik nagyon tudtak lelkesedni a költészetért s maguk is belekontárkodtak ebbe a művészetbe. Különböző salokban szoktak találkozni irodalmi trécselésre. A leglátogatottab salon Miss Anna Lynché volt. Poe is csakhamar állandó vendége lett a heti összejöveteleknek ; a költőnők hódolattal fogadták, hizelgéssel vették körül s mindenképp a kedvében igyekeztek járni. Poe hálából jóindulatú bírálatokat írt költeményeikről. Egyik bírálata Osgoodnéval foglalkozott, akit még nem ismert személyesen. Rendkívül melegen írt róla, szinte áradozva dicsérte tehetségét. Egy barátja azután bemutatta a bájos fiatal nőnek. Így kezdődött az ismeretségük. Csakhamar meghittjei lettek egymásnak ; Poe bejáratos lett Osgoodékhoz, Osgoodné pedig Poeékhoz látogatott el sűrűn s összebarátkozott Virginiával is. Ismeretségük úgyszólván Virginia

szeme láttára fejlődött meghittséggé, majd egyoldalú szerelemmé. A szenvedélyes, örökké izgatott Poera megnyugtatóan hatott barát-nője. Virginia ezt annyira tudta s annyira megértette, hogy ő maga hitta Eddie-jéhez csillapítónak. Maga Poe is vigasztalóját látta benne. „Szerelmesem! — dalolja hozzá¹ — a gyötrő fájdalmaik között, amik földi ösvényem köré gyűlnek (szomorú ösvény! egy árva rózsaszál se nő rajta) lelkem legalább rólad való álmaiban vigasztalódik és szelíd édenkertre lel bennök.“ Poe költeményeire Osgoodné is költeménynyel felelt; de míg Poe a nőt dalolja meg benne, Osgoodné csak a költőt látja Poeban. A költő rendkívüli hatással volt reá, megrázta, megindította és fölzaklatta képzeletét. „Ennek a költeménynek (a Holló-nak) hatása reám — beszélte el utóbb Griswold-nak — olyan sajátos volt s olyan hasonlatos „valami különös zenéhez, amelyben semmi földi nincs“, hogy szinte a rémület érzésével értesültem arról, hogy szerzője be akar mutatkozni nekem“. Ez a rémület utóbb is el-elfogta Poe közelében, kivált olyankor, ha a költő kifordította előtte vergődő lelkét s megérezte vele a disharmóniát, amivel tele volt. Azért mindig érdeklődött Poe iránt s a költő halála után is szeretettel emlékezett reá. Poe szélsőséges természete nem érte be azzal a tisztelettel, amely a költőnek szólt benne. Szenvédélye vadul fellobogott, szerelmével valósággal ostromolni kezdte a nőt. Osgoodné menekült, egyik városból a

másikba utazott előle. Ennek a szerelemnek ez lett a dísztelen vége.

Poe viselkedése ettől fogva egyre sajátosabbá válik. Mennél inkább közeledik felesége a halál felé, annál nyugtalanabbul keres a zaklatott lelkű költő az elhalványuló kép helyébe új képet. Csalódhatatlan bizonyossággal érzi, hogy őt csak nő mentheti meg, olyan, mint az ő holta pillanataig imádott Virginiája, olyan szűzies, olyan kifogyhatatlan jóságú és olyan angyali szépségű. Osgoodnéban is ezt az ideálját kereste. De viszonzásra nem lelt itt, s folytatta a keresést.

Arra a felhívásra, amelyet Poe barátai a közönséghez intéztek, elsőnek egy nő jelentkezett: Mrs. Shew. Előbb csak küldeményeivel enyhített a nyomorult család sorsán, azután maga is ellátogatott Poe-ékhoz Fordhambe s hova-tovább valóságos ápolója lett Virginiának is, a férjének is. A halála előtt való napon Virginia előhuzta párnája alól férje arcképét s egy ékszeresdobozt, amely valaha Poe édesanyjáé volt. Szótlanul, könnyes szemmel Mrs. Shew-nének adta ezeket a tárgyakat emlékül és talán zálogául annak, hogy holta után se hagyja cserben az ő Eddie-jét. Az örökséget Mrs. Shew áhitatosan megőrizte, a szóval fogadalmat, amit a haldokló ágya fejénél tett, kegyeletesen megtartotta. Orvosságot, csilapítószereket, virágot küldött Poenak, akit feleségének halála ágyba döntött. S valahányszor vigasztaló szóra megéhezett, simogató kezét megáhitotta a beteg költő, kisietett hozzá Fordhambe. Mrs. Shew emberszerető lélek volt,

a szíve tele részvéttel minden emberi szenvedés iránt, Poet szánta és becézgette inkább anyai gyöngédséggel, ahogy egy könnyelmű gyermeket szokás, akire vigyázni kell s akit szeretni kell. Poe azonban álmainak és vágyainak női alakját látta benne. Szívedélye hevét megítélhetni abból a két költeményéből, amit hozzája írt.¹ Poenál szokatlan pathos szólal meg az egyikben. Az egész költemény mintha egy lélekzetre íródott volna, s annyira egyetlenegy hosszú lélekzet az időtartama, hogy az ember megérzi az utolsó sorokban az elfogyó levegőjü költőnek sietését a vég, a gondolat befejezése felé: „Mindazok közül, akik úgy köszöntik jelenlétedet, mint a reggelt, mindazok közül, akiknek a te távolléted az éjszaka, a szent napfénynek teljes elalvása a magas égen; mindazok közül, akik sírván, minden órában áldanak téged az életükért, ah! s leginkább azért, hogy feltámasztottad az igazságban, az erényben, az emberségben való hitüket, amely mélyen el volt temetve már; mindazok közül, akik a kétségbeesés szentségtelen ágyába feküdtek le meghalni, s hirtelen fölébredtek halk susogású szavaidra, hogy: „Legyen világosság!“, halk susogású szavaidra, amelyekkel tele volt szemednek seraphi ragyogása; mindazok közül, akik legtöbbször tartoznak neked, akiknek hálája leginkább hasonlít az imádáshoz: — óh, emlékezzél közülök a legigazabbra, aki legforróbban híved, és gondoldj arra, hogy e hitvány sorokat ő írta, ő, aki megremeg arra a gondo-

¹ To Marie-Louise.

latra, hogy lelke egy angyal lelkével érintkezzék.“

Mrs. Shew tőle telhetően védekezett a költő szenvedélye ellen. Érvekkel igyekezett reá hatni; kijelentette, hogy sohasem olvasta sem a költeményeit, sem egyéb művét, hogy az irodalom iránt semmi fogékonysága, hogy az elképzelt fájdalmak meg nem indítják, mert eléggé el van foglalva szíve a valóságos fájdalmakkal. Poe csak azt hajtogatta minderre, hogy éppen ezért, ezekért a fogyatékosságaiért szereti. A szorongatott nő végre is erélyes cselekvésre szánta el magát. Levelet írt Poenak és értésére adta benne, hogy nem kíván többé se találkozni, se levelet váltani vele. Azt akarja, hogy kettejük között mindennek vége legyen. Poe fölajdult erre a csapásra s azt hitte, soha ki nem heveri. Ránk maradt az a hosszú, megindító levele, amelyben elbucsúzik Mrs. Shewtől. „Az olyan értékes, az olyan ritka lelkek, mint az öné, — írja benne — megszépítik a földet s annyira megenyhítik mindazt, ami visszataszító és szennyes rajta, annyira átderengik fényességükkel a földi fáradalmakat és gondokat, hogy szenvedés szem elől veszteni őket, bár csak egy rövid pillanatra is.“ . . . Poe Edgar költészetében nevezetes szerepe jutott ennek a nőnek: ő inspirálta és serkentette a költőt a *Harangok* megírására. Nélküle ez a költemény, amely oly fontos és jellemző része Poe költészetének, aligha születik meg. *V. 24 So.*

Kétszeri csalódása nem csökkentette Poe vágyódását. Lázás sietséggel kereste még mindig azt a nőt, aki megmenti az életnek. Vége

közeledtét érezte már ekkor. 1848 volt az esztendő, s az idő, amely Poe számára megszatott, mindössze egy év. A sors ide-oda hányta, nyugtát sehol se lelte, mert nem várt reá meleg tűzhely, csak egy öregasszony, Virginia édesanyja, a költő „more than mother“-je, anyjánál többje, akinek alakját egy gyönyörű sonnet-jében¹ örökitette meg, s akinek számára alig bírta a mindennapi kenyeret megszerezni. Ekkor történt, hogy a *Home Journal*-ban megjelent egy neki címzett költemény: *To Edgar A. Poe*. A költeménnyel írója azt a hatást akarta megéreztetni, amit Poe költészete s valamennyi verse közül kivált a *Holló* tett reá; a *Holló* jellemző sorai és képei meg-megjelennek a költeményben: a „Night's Plutonic Shore“, az éjszaka plutói partja, Leonora alakja, a kísérteties fekete holló, a kétségbeesés madara föl-fölbukkan benne. A költemény nem valami eredeti, nem valami megkapó alkotás volt, inkább „utána érzése“ Poe költészetének s mint ilyen hizelgő tanúsága annak, hogy íróját nagyon foglalkoztathatja Poe képzeletének világa. A költemény névtelenül jelent meg, de a szerkesztő jegyzetben megírta hozzá, hogy a szerző Amerika egyik legkiválóbb költőnője s hogy maga a vers úgynevezett „Valentine“. A newyorki irodalmi salonokban divat volt, hogy Szent-Valentina napján, februárius tizennegyedikén, a társaság tagjai apró szerelmi, vagy egyéb költeményeket irjanak egymáshoz többnyire névtelenül; a legsikerültebbeket felolvasták. A szerkesztő jegyzeté-

¹ *To my Mother.*

ből s a költemény keltének helyéből — Providence, R. I. volt alája írva, — Poe rögtön kitalálta íróját: Mistress Whitman, leánykori nevén Sarah Helen Power, volt a szerző. Ez a nő már akkor régen foglalkoztatta Poe képzeletét. Osgoodné beszélt neki róla először évekkal azelőtt s leírása mindjárt megragadta figyelmét. 1845. júliusában Poe Bostonból New-Yorkba utaztában megállott egy napra Providenceben, Rhode Island állam fővárosában. Osgoodné egy izben hitta, hogy kísérje el Mrs. Whitmanhez, de Poe akkor még Osgoodné képével volt eltelve és nem érdeklődött más nő iránt. Most azonban, hogy Mrs. Whitman szülővárosában volt, meg nem állhatta, hogy el ne sétáljon a nő szülőházához. Éjfél lehetett az idő, de sütött a hold; a nyugtalan költő sokáig fel-alá járt a kert alatt, a mignem a sötét fák között megpillantotta egy fehér ruhás nő alakját. Ez a kép felejtetetlenül belérajzolódott emlékezetébe. Mrs. Whitman akkor negyvenkét éves volt, hat évvel idősebb Poenál, s tizenkét esztendeje özvegy. Az éjjeli jelenet után három esztendő múlt el közeledés nélkül. Ekkor jelent meg Mrs. Whitman-nak Poehoz intézett „valentine”-je s egyszerre fölébresztette a költőnek minden elnyugodott álmát, emléké s fölébresztette mysticus vágyódását a nyugalmat és boldogságot jelentő nő iránt. Rögtön tollat fogott és reszkető kézzel megírta vallomását. Azzal kezdte, hogy mikor évekkal azelőtt először hallott róla, különösségeinek leírása rendkívül megkapta figyelmét s a szenvedéseire való célzások teljesen megkötték érdeklődését. Az a nő, aki először beszélt neki

róla, a gondolatait, érzéseit, lelke állapotát olyannak írta le „amikről tudtam, hogy az enyimek, de amikről mindaddig az hittem, hogy csakis az enyimek, senki más emberi lényéi. Ettőlfogva mélységes rokonérzés kerítette hatalmába lelkemet . . . Azóta az óra óta szeretem. Soha azóta nem olvashattam s nem hallhattam nevét úgy, hogy a gyönyörűség s egyben a szorongás borzongása végig ne futott volna rajtam . . . Minthogy még férjes nőnek hittem, nem mertem önről beszélni s még kevésbbé mertem meglátni önt. Éveken át soha ajkamra nem került a neve, holott a lelkem hagymázás szomjúsággal itta fel mindazt, amit csak előttem önről beszéltek. Itélje meg hát, micsoda hitetlen és ámuló örömmel olvastam el a „valentine“-t, amely elsőnek adta értésemre, hogy tud a létezésemről. Az a képzet, melyet az emberek Végzetnek neveznek, elvesztette ekkor rám nézve azt, ami jelentéktelen benne. Éreztem, hogy ezután semmiben sem szabad kételkednem, és heteken át örök álomban tévedeztem, amelyben csupa boldogság volt minden“ . . .

Mrs. Whitman nem felelt erre a levélre s Poe egyéb közeledési kísérleteire sem. Félt a költő nagy suggestivus erejétől s rossz hírétől. Az amerikai irodalmi körökben sok pletyka járta Poeról, s kivált rettenetes betegségéről, az iszákossági rohamairól. Poe már-már lemondott arról, hogy megközelíthesse valaha, amikor két hónapi megvárakoztatás után kezébe került Mrs. Whitmannek egy másik költő menyee, amelynek, csak úgy mint az elsőnek, ő volt a tárgya Erre a jelre már nem kételkedhetett, s az ese-

mények most már gyorsan érték egymást. Elutazott Providence-be s meglátogatta Mrs Whitmant. Nehány napi ismeretség után már meg is kérte a kezét. De a szép özvegy még küzdött magával s Poe sürgetésére azt is megírta neki, hogy miért: mert nem lát eléggé beléje, mert fél tőle, akiről a hír azt tartja, hogy „ritka elmebeli tehetség, de sem elvei nincsenek, sem erkölcsi érzéke“. Szerelmi küzdelmüket levelekben vívták meg s megható is, megrázó is Poe viaskodása szerelmese kétségeivel. Nehéz volt a küzdelme, mert ellene sorakozott Mrs. Whitman rokonsága is, anyja, nővére, akik azzal fenyegetődztek, hogy örökre szakítanak vele, ha férjhez megy a költőhöz. Poe személyének varázsa erősebb volt befolyásuknál s az özvegy végre mégis igent mondott. Az esküvő napjában is megállapodtak már, a házassági szerződést is megkötötték. A menyasszony minden kétségét el akarta hallgattatni, csak azt az egyet fogadtatta meg jegyesével, hogy soha italhoz nem nyúl. De a szerencsétlen véletlen vidám társaságba sodorta a gyöngé embert; s ha csak egy csöpp szesz érte ajkát, veszve volt. Másnap már teljesen józanul jelent meg menyasszonya előtt. De az hírért vette, hogy Poe korcsmában volt és belátta, hogy vőlegénye fogadalmára s akaraterejére számítania nem lehet. Régi kétségei fölülkerekedtek benne, családja is elül kezdte az ostromot, s Mrs. Whitman visszaadta a költőnek a jeggyűrűt. Mind a kettejükre nézve végtelenül fájdalmas volt a szakítás, de keserűség és neheztelés nélküli való. Poe halála után, mikor a költő feje fölött összezsapott a rágalom

áradata, Mrs. Whitman a maga szemérmével kelt holt szerelmese védelmére. Ami reá vonatkozó adatot csak felkutathatott, mind összeszedte s utóbb könyvvé dolgozta föl,¹ amelyben ő bírálta meg Poe bírálóit. A költő leveleit kegyeletesen megőrizte s közzétételükkel nagy segítségére volt azoknak, akik Poe emlékének megtisztításán fáradoztak. A H o l l ó költőjének szelleme utolsó percéig uralkodott ennek a nőnek lelkén. Számos költeménye közül néhány szép verse mintha Poe lehellésére kelt volna életre s telt volna meg sápadt, illatos szomorúsággal.

A vetítő-ernyő egy pillanatra elsötétült, azután megint új kép jelent meg rajta: egy bájos ifjú leánykáé, Heywood Annáé. Lázashangu levelek az emlékei ennek a szerelemnek. A jóformán gyermekleány káprázva nézett a költő szemébe s elkábulva hallgatta kielégítetlen s egyre mohóbb vágyódásának szavait. Ez volt az a rövid néhány hét, amelyben Poenak elfogyó életereje csalóka nagy lánggal lobbant föl még egyszer. Óriási tevékenységet fejtett ki életének ebben a végső időszakában, fáradhatatlanul tervezett és alkotott. Lelke nagy izgatottságával Annienak irt levelei is tele vannak. De mint akkoriban mindenki, a kis leány is félreértette a költő sovárgó vágyódását, szenvedélyes és a megszokottnál is paradoxabbnak tetsző lényét. Az égő szavak, a belső tűztől sustorgó vallomások megfélemlítették, és noha csodálta a rendkívüli emberi jelenséget és szánalommal telt meg

¹ Edgar Poe and his critics, 1860.

íránta a szíve, öntudatlanul is huzódzott tőle. Kölcsönössé meg nem érhetett ez a szerelem, már csak azért sem, mivel Poe közben találkozott ifjúkori ideáljával, az özvegygyé lett Royster Elmirával s azzal a hirtelenséggel, amelyben élete e végső részében akármire elhatározta magát házasságra készült lépni vele. A halála akadályozta meg benne. De ahogy ő Anniehoz írta legutolsó költeményét, azt, amelylyel az élettől elbucsúzott, azonképp a leányka is holtig járt-kelt költője emlékével és Poe szakadozott hangjai tovább rezegtek lelkében. Följegyzéseiben, emlékezéseiben, amelyek sok évvel utóbb megjelentek folyóiratokban szétszórva, a gyermekleány boldog álmélkodása és megindult bámulata csapja meg az olvasót.

Akármit éreztek is Poe iránt életében azok a nők, akiket ő szeretett, — emlékétől egyikük se tudott többé szabadulni.

5.

Az angol praeraffaelita festők női alakjai jelennek meg az embernek, amikor Poe költeményeit olvassa. Az ő szerelmesei is olyan átszellemülten nyulánk, hajlékony termetű nők lehetnek, aminőket Burne-Jones idézett vásznaira s olyan hullámos hajú és kerek szemű Beatricék, aminőkkel Dante Gabriel Rossetti örököltette meg női ideálját. Ezek a művészek lélekben rokonai voltak Poenak, ismerték műveit s lelkesedtek értök; a költő Dante Gabriel Rossetti tanult is belőlük. Gyöngéd és törékeny női alak-

jaikba mintha csak Poe képzelete sugallt volna kifejezést. Szürke szemükben nincsen titok, egyenest a lélekbe látni rajtok keresztül. A kristály nem átlátszóbb, mint ezek a nők: aki számára lelkük kinyílik — olyan önkéntelenül s oly természetesen mint a bimbó, ha eljő ideje — az mindent megláthat bennök; zugok, sötét helyek, meglepések nincsenek ott, legfőlebb optikai csalódásai annak, aki azt hitte, hogy érzelmi tartalmuknak lejutott a mélyére, holott nap-nap után mélyebben jár s évek multán is csodálkozva tapasztalja, hogy még sincsen a fenekükön. Érzelemben: gyöngédségben, ragaszkodásban, hitben, megbocsátásban kifogyhatatlan nők ezek. Annak a férfinak, aki számára rendeltettek, egyben a szeretőjük, az anyjuk és barátjuk; gondolatainak és vágyainak osztályosai, akik mindenhova követni tudják, az elme legtitkosabb útain is. Elizabeth Barrett Browning lehetett ezeknek a nőknek legtökéletesebb példája. Poe Edgar ismerte ennek a páratlan költőnek lelkét a művein keresztül. Tisztelte és szerette a távolból, kora legkiválóbbjai fölé helyezte s neki ajánlotta utolsó verseskötetét: „To the noblest of her sex“, neme legnemesebbjének. Ilyen lehetett volna az a nő, akit Poe sovároghva keresett ezen a földön, hogy majdan elvigye magával álmainak országába; olyan szűzies, olyan szemérmes, mint a halhatatlan portugál sonnet-ek költője, akinek légies alakja, átlátszó lényé elveszne szemünk számára, ha meg nem festené emberszínűre egy csöppnyi érzékiség, egy csöppje annak a parfümnek, amely a földnek megnemeseedett illatát lehelli lényéből.

Ebbe és csak ebbe az ideálba volt szerelmes Poe Edgar. Szerelmeseinek száma azért volta-képp csupán egy. Osgoodné, Mrs. Whitman s a többi nő nem pótlója, nem is felejtetője a meghalt Virginiának, hanem emlékének megelevenítője. Ezekben a nőkben ő még mindig Virginiát szerette, csak úgy, mint ahogy Virginiában első szerelme, gyermekkori barátja édesanyjának, a felejthetetlen Helénnek alakja reincarnálódott neki. Valami mysticus hittal hitte, hogy halottaink nem vesznek el számunkra a halálukkal, hanem visszatérnek hozzánk más alakban. „Abban a pillanatban — így írja meg Whitmannéval való első találkozásának történetét¹ — amelyikben sápadtan, tétovázva, szemmel láthatóan elszorult szívvel belépett a szobába, abban a pillanatban, hogy szeme egy rövid pillantásra találkozott az enyimmel, életemben először éreztem, először tapasztaltam olyan lelki befolyások létezését, amelyek elmémre nézve teljesen hozzáférhetetlenek. Láttam, hogy ön H e l é n, a z é n H e l é n e m, ezer álmomnak Helénje, az a nő, akit a minden javak nagy Ajándékozója nekem szánt, énnekem, csupán csak nekem . . . Ön zavartan fejezte ki magát, mintha alig tudná, mit beszél. De én nem hallottam a szókat, én csak az édes hangot hallottam, amely ismerősebb volt a magam hangjánál . . . Keze kezembe merült, és egész lelkem remegő elragadtatástól borzongott meg.“ Emberi képeknek és élményeknek ilyen egybeolvasztására csak az olyan sajátságos képzelet képes, mint Poe-é volt.

¹ Poe levele Mrs. Whitman-nek.

Ő maga is ösmerte és helyesen értékelte elméjének ezt a sajátosságát. „Lényemnek sajátos anomáliájánál fogva — írja egyik lyrai novellájában¹ — érzelmeim, szenvedélyeim sohasem a szivemből, hanem mindig a képzeletemből keltek.“ Ez a mondat sokat megmagyaráz abból, ami e félreérthetetlen vallomás híján csak sejtelem és föltevés volna. Megmutatja, mennyire nem érzéki, mennyire intellectuális volt Poe szerelmének természete. A kiválasztott nő neki a földi lét megszébbülését, az élet nyomasztó voltának megenyhülését is jelentette ; ezt is, de sokkalta inkább jelentette a másik, a halálon túl való élet gyönyörűségét és boldogságát. Ezért azokban a nőkben, akiket szeretett, mintegy csak a symbolumát látta az elkövetkezendő nőnek, a tökéletesnek, az ideálnak, aki neki rendeltetett s aki a halálon túl várakozik reá. Ez az oka annak, hogy Poe nem egyéníti szerelmeinek tárgyait sem a költeményeiben, sem a prózai műveiben. Azokban a nőkben, akiket szeretett, csak egyező tulajdonságaikat látja meg ; ami megkülönböztetné őket egymástól, azt nem veszi észre rajtuk. Szinte nem is a nőt szereti bennök, hanem a maga eszméit, s a kedves képzeletét. Talán ezért van az is, hogy oly sajátságos módon vonzódik a beteg physicumú nőkhöz. Stanard Helén, Virginia, Mrs Osgood halálos betegségek csírájával születtek, életük rövid volt, fiatalon haltak meg mind. Leplezett vallomásként hangzik az, amit Poe képzeletbeli unokahugáról, Berenice-ről ír, a sugárzó, a phantasticus szép-

¹ Berenice.

ségű leányról, akivel együtt nevelkedett, együtt játszott a gyermekjátékait, s akibe csak azután lett szerelmes, hogy „valami végzetes baj rohanta meg számum módjára“, s hogy szeme láttára „lett teste, kedélye, lényének egész egysége a szörnyű Romboló áldozatává, aki mint Pusztító jött és ment.“ „Határozottan tudtam — emlékezik róla — hogy páratlan szépségének sugárzó napjaiban nem szerettem őt . . . Korai szürke hajnali derengéskor — délben, az erdőnek remegő árnyékában — éjszaka, könyvtárszobám csendjében jelent meg szemem előtt: nem elevenen, nem lélekző Berenice-ként, hanem mint egy álomnak a Berenice-je ; nem mint húsból és vérből való földi lény, hanem annak abstractiójaként; nem mint a csodálatnak, hanem mint az elemzésnek tárgya, nem szerelemre termett lényként, hanem mint az ész nélkül való és tervtelen elmélkedésnek tárgya. És ekkor-ekkor megremegtem jelenlétében, elsápadtam, ha felém közeledett és egyszerre tudatára jutottam annak, hogy régóta szeret engem, és egy gonosz órában egyszer, noha láttam pusztuló, vigasztalan állapotát, házasságról beszéltem neki“. ¹

Az élettől bucsúzó lelküket szerette Poe ezekben a nőkben ; szerette fátyolos vagy csillogó szemüket, amiért nem földi mohóság csillogott bennök, mert nem gyönyörűsége, kéjre vágyódtak azok a megtörő szemek, hanem oda, ahová ő. A betegség neki a megtisztulás állapota volt, a csöndes fölkészülés időszaka az ígért földje felé.

¹ Berenice.

Poe szerelmi érzése tisztára spirituális természetű volt; gondolataival, képzeletével szeretett, nem az érzékeivel. A leghevesebb vágyódás idejében se jelentek meg neki érzéki képzetek. Szerelmi paroxismusa az extasis állapotában nyilvánul; szerelmi rajongásában azt, akit szeret, phantasticus színekben látja, de sohasem érzékelhető emberi teremtménynek. Az angyal az ő legkedvesebb költői képe, amelylyel szerelmesét szemléltetni szokta. Költeményei csak illatai már a valóságnak, s fölötte lebegnek szerelmeinek. A realitásuk ideleln van néhány levelében, amelyekben Poe az ő csodálatos önelemző tehetségével mélyen belémegy magába és szavakká alakítva hozza ki onnan a megfoghatatlant. Amikor Mrs. Whitmanért küzd, a szeretett nő egyik barátnőjéhez fordul segítségért. Érzelmét így jellemzi neki: „A szent szenvedély, amely keblemben iránta ég, a mennyből jó, égi szenvedély az, földi szenny nincsen benne. Azért az ő tiszta szívének redőiben is a kölcsönös szerelemnek legalább a csirája kell, hogy legyen; és ha megvan, akkor nem lesz szüksége földi utbaigazításra, ösztönszerűleg meg fogja érezni azt, ami bennem megfelel neki.”¹ Még többet mond szerelmi érzésének természetéről egy Mrs. Whitman-nek írt levelében: „. . . Nem érzi-e szíve szívének fenekén, hogy a lelki szerelem, amelyről az emberek oly gyakran és oly haszontalanul beszélnek, a valóságok legigazabbja, legföltétlenebbje? Nem érzi-e — az esztől kérdezem, drágám, nem csupán a szí-

¹ Miss Anna Blackwell-nek 1848. jun. 10.

vétől — nem érzi-e, hogy ami lényemben a legistenibb, a szellemi természetem, az ami ég és szenved arra vágyakoztában, hogy az önével egyesüljön?”

6.

Poe költeményei, ha csak mennyiségük szerint vesszük számba őket, elvesznek élete munkásságában. Tudjuk, hogy kevés költeményt írt, azt is szabálytalan és nagy időközönként.¹ De ha az a mondanivalója, amit versben kellett kifejeznie, nem is volt sok, sőt változatos sem igen, mégis a legbecsesebbje és a legfontosabbja volt. Ez az oka annak, hogy vers-thémái meg-megismétlődnek köteteiben. Amit ifjú éveiben tökéletlenül fejezett ki, azt az évek során művészi módon igyekezett megalakítani. Fiatalkori költeményei még inkább egyetemes érzelmek kifejezései. Az ifjú Poe csak érzi, sejti, hogy fáj valami, valami megfoghatatlan, valami, ami mindenkiben fáj, talán az élet, talán a mindenség; fájdalmának még nem látja az okát, mint ahogy vágyainak nem látja még a célját. Csupa sejtelem neki a világ. Ehhez képest a költeményei többé-kevésbé alaktalan és elmosódott visiók még: álomszerű komor tájképek, halál-jelenések, tükröző női alakok,

¹ Ő maga négy ízben gyűjtötte össze költeményeit. Első gyűjteményük tizennyolc éves korában (1827-ben) jelent meg, a többi három 1829-ben, 1831-ben és 1845-ben. 1845-ön túl írt költeményei — s köztük vannak legszebb alkotásai — már csak a halála után jelentek meg kötetben.

akiknek nem érzik a realitásuk. Nagyon lassan alakultak Poe költeményei, de az evolúció vonala fölfelé visz bennök. Az általánosságból, a bizonytalanságból, a ködből az egyéniség s a positivum felé bontakozott Poe. A mi hangot valaha megpendített, az évek múltán újra meg-megütötte, s mire élete delelőjére ért, egyre telibben feleltek hívására a hangok. Költészetét azért egynehány — öt, hat — verse repraesentálja, azok, amelyekben utóljára fogja meg élete kisértő thémáit. Öt, hat költeményébe sikerült mindazt a gazdagságot beletömörítenie, amit sok ifjúkori költeményében széjjel szórt. Ami költeményt ezen az ötön, haton fölül irt, jóformán csak tanulmány a későbbiekhez. A tanulmányok között is sok az értékes, de jelentőségük még sem önmagukban van, hanem abban, ami belőlük fejtett.

Ilyen tanulmányok előzték meg a H o l l ó-t is, ezt a talán legsajátosabban poei költeményt, amely nem egyéb, mint Poe állandó lelkeállapotjának s philosophiájának symbolumban megjelenése. A hozzávaló első tanulmány (amennyiben az ilyesmi kimutatható és igazolható) 1835-ben készült. Ekkor írta meg Poe T o o n e i n P a r a d i s e (Valakihez a paradicsomban) című költeményét. A kifejezésben alig fokozható kétségbeesésnek költeménye ez. Érzelmi alapja a teljes reménytelenség, hangja az elegiai sírva-sóhajtozás, tárgya egy szeretett nő, aki mindene volt a költőnek, zöld szigete a tengerben, forrásvize és szentélye, álma és reménye, s akit el kellett veszítenie. Azóta remény nélkül való az élete, a jövőnek semmi jelen-

tősege reá nézve, a lelke megnémult, bénává lett.

For, alas! alas! with me
 The light of Life is o'er!
 „No more — no more — no more“ —
 (Such language holds the solemn sea
 To the sands upon the shore)
 Shall bloom the thunder-blasted tree,
 Or the stricken eagle soar!

Az élet világossága neki kialudt. Soha, soha, soha nem hajt többé virágot, — úgymond a tenger a parti fövénynek — a villámsujtotta fa, s nem kap szárnyra többé a sebesült sas. — A költemény nem tartozik a jelentősebbek közé. Egyetlenegy versszaka van csak, amely rímeinek zenéjével és képeivel megkapja az olvasót; a többiben nincsen eléggé megképesítve a költő érzése, vagy pedig laza a képeknek egymással való kapcsolata. Az idézett versszak nem a leg-sikerültebbik. Ami benne fontos, az a *no more — no more — no more* felkiáltás, Poe formakincsében a vigasztalanság motivuma. Ebben a költeményben bukkan föl először, s megjelenésének módja egy kép: a tenger vize mormolja a parti fövénynek. A kép erőltetett, nem függ össze az előző képekkel, nem tudjuk, honnan veszi Poe a tengert s a fövenyt. Ő maga is megérezte ezt, mert más foglalatot keresett motivuma számára. Valami olyan képet, amelyben vigasztalan ellentét érezzék a volt és a meglevő között, valami olyan kétségbeejtő ellentéte a múltnak és a jelennek, hogy a *no more* kiáltás természetesnek hasson. Így született meg két évvel utóbb a *To Zante* című köl-

temény. Classica tanulmányai emlékeinek megjelenése ez a kép, a görög Zante szigetének képe. A költő rámereszi szemét a napfényben, emlékekben, kék és zöld színben fénylő látomásra és ajkán megjelenik a reménytelenség szava, a *s o h a s e m*. És ez a varázslatosan szomorú szó egyszerre mindent megváltoztat: a sziget szépségében nem telik már kedve, még csak az emlékében sem, megátkozott földnek látja ezután a „jácint-szinű szigetnek virággal zománcos partjait.”

No more! alas, that magical sad sound [more —
 Transforming all! Thy charms shall please no
 Thy memory no more! Accursed ground
 Henceforward I hold thy flower-enamelled shore,
 O hyacinthine isle! O purple Zante!
 „Isola d'oro! Fior di Levante!”

A harmadik költemény, amelyben a *no more* motivuma megjelenik, a *Silence* (Csönd) című sonnet. Azok közé a poei versek közé tartozik, amelyekben nehéz a költő gondolatának menetét követni. Némely tulajdonságnak — úgymond — némely testet öltött dolognak kettős az élete, mint ahogy kétegy valami az anyag s a fény, amely a szilárdság és az árnyék alakjában jelenik meg. Kétrétű valami a csöndesség is, valamint a tenger és partja, a test s a lélek. Az egyik fajta csönd magános helyeken lakozik, amiket friss fű nőtt be; bizonyos ünnepélyes bájak, bizonyos emberi emlékek és némely könnyes tudományok megfosztották félelmetességétől; ennek a csöndnek neve: „soha.” A testet öltött csöndesség ez; nem kell félni tőle, mert semmi ártó sincsen

benne. De akit végzete időnek előtte árnyékával vinne szembe, az ajánlja lelkét Istennek. — *Silence* a címe Poe egy prózában írt költeményének is. Mig a vers fejtegető természetű, ez leíró. A *symbolumot* nevén nevezi benne Poe s a neve nem „soha“, mint a sonnetben, hanem: „Kétségbeesés.“ Rémesen phantasticus tájkép a szintér, éjjel az idő s eső esik, amely „amíg esik, eső, amikor leesett, vér“. Magas szikla emelkedik a folyó partján s a sziklába ez a szó van belevésve: „Desolation.“ Vad vihart idéz a tájra a daemon, majd azonban a csöndesség átkával veri meg a folyót, a lilomokat, a szelet, az erdőt, az eget, a mennydörgést és a vizililiomok sóhajtásait. Minden elcsöndesedik, minden mozgás megáll s a sziklába vésett fölírás egyszerre megváltozik; ez a szó foglalja el a réginek helyét: „csönd.“. — A közös témának ez a prózába átírt változata se sokkal világosabb. Talán a cselekvő és a tétlen kétségbeesést érti Poe a csönd kettős egységén. Abban még földereng a reménység, még van benne vágyódás, némi akarát, — ez maga a vigasztalanság, a halál.

Ezen a három költeményen készült Poe a *Hollóra*. Ismerjük életének azt a szakaszát, amelyben ez a műve keletkezett. 1844-ben írta, három évvel felesége halála előtt. Virginia élt még, de a halál már karjába öltötte karját és topogva várta az indulás percét. Poe lélekben már elbucsúzott tőle, már fönn látta a mennyben, az angyalok között, akik Lenóra néven hívják. A szeretett nő elhagyta, magára hagyta, nincs már reménye semmiben, nincsen nyug-

vása, nincsen vigasztalása. Akárhova veti föl reményt kereső szemét, mindenünnen a síri szó vigyorog feléje: sohamár. A költemény alapérzése, látnivaló, ugyanaz, ami a hozzája készült tanulmányoké. Csakhogy míg azok elképzelt vagy megsejtett, de még végig nem érzett fájdalmak nyilvánulásai, a Holló hangulata a concretumból fejlődött, friss élményekből. Ismét megjelenik a vigasztalanság motivuma, de most már nem mint sohajtás, nem mint motivum, hanem mint az egész költeménynek tárgya. Eddig is kereste Poe azt a formát, amelylyel a „soha“ felkiáltást egész jelentősége szerint érzékeltethesse. Most reá talált; megtalálta a hozzávaló visiót. A dolog természeténél fogva drámainak kellett lennie a képnek, mert hiszen felkiáltásról volt szó, amely valakinek a szájába való. Ki legyen az a személy, akinek hangja egész vérfagyasztó mivoltát meg tudja éreztetni a tagadás szavának? Egy hang-associatio útba igazította a kereső Poet. A *no more*t megváltoztatta *never more*-ra, a „sohát“ „sohamár“-ra s ennek a szónak száraz, károgó hangzására magától jelent meg neki a hangnak, a szónak, alapérzésének, egész költeményének symboluma: a hollómadár képe.

A költemény szerkezete most már szinte magától alakult ki: a költő virraszt szobájában, álmatlanul keres választ nagy kétségeire régi titkos könyvekben. A hosszú téli éjszakán elfárad, gyöngeség fogja el, bóbiskolni kezd töprengése közben. Ekkor gyöngén megkoppan kívülről az ajtaja. A költő felfigyel, de nem siet ajtót nyitni. Úgy véli, valami látogató kopog,

valaki — és mit érdekli őt akárki is ! Az ő kérdésére választ, az ő fájdalmának enyhülést úgy se hoz senki. Az ő fájdalma egy „ritka és sugárzó szűz“, aki meghalt, idelenn névtelen lett, mert nevét fölvitte magával a mennybe. Most már csak az angyalok szólitják Lenorának. Erre a fájdalmára keres enyhülést könyveiben.

Ez az első két versszaknak tartalma. Ami ezután következik, az a készülő látogatás beállítása. Éjfél az idő, odakinn fagyos december hava, benn a szobában alvóban a tűz, minden haló zsarátnoka külön veti árnyékát a padlóra. A biborfüggönyök mintha selymesen, szomorúan, bizonytalanul suhognának. A költő megborzad, félni kezd. Megsejti, hogy a kopogás nem a véletlen műve, hogy csakugyan látogató készül hozzá, de nem közönséges vendég, hanem valami végzetes, valami titokzatos és rémes látogató. Valaki, akinek megjelenésétől fél ; azért azt igyekszik elhitetni magával, hogy téved, hogy közönséges látogató az, aki ajtaja küszöbén vár. Mint a gyermek, ha szorongás fogja el a sötétben, ő is hangos lesz, úgy mutatja, mintha semmi rosszra se gondolna, vidámságot erőltet magára, hirtelen elhatározással felrántja az ajtót és tréfásan befelé invitálja a látogatót. De az ajtó előtt nincsen senki, semmi, csak sötétség és csend. Azért érzi, hogy még se csalódott s a lelke egy tűz, amint visszatér szobájába. Ekkor ismét kopogást hall, az előbbinél hangosabbat s most már az ablaktábla felől. A szíve nyugtalanul ver, el akarja csitítani s azért ráfogja a kopogásra, hogy a szél okozza. Az ablakhoz megy, hogy fölnyissa s titkon abban

reménykedik, hátha, mint az előbb, most is rémlátásnak bizonyul majd nyugtalansága. De megcsalódik, mert a titokzatos látogató az egyszer csakugyan jelen van: egy fekete madár, egy méltóságos holló, „a hajdan szent napjainak madara“ repül be a szobába.

A cselekménynek első része itt végződik. A *nevermore* szózatnak előkészítése ez a rész, borzalmas tartalmának megéreztetése a költő félelmében, reménykedésében, amelyeknél még is erősebb benne a végzetes kíváncsisága, az az ellenállhatatlan vágya, hogy megkísértse a bizonyos rosszat (egyebütt ezt a romlást felidéző ösztönt a „*perversitas daemoná*“-nak nevezi Poe). Bámulatos művészettel szövődnek a *nevermore* szórészei a verssorokba, mintha csonka szótagjai volnának, úgy zárják le a sorokat a *more*, az *evermore*, amelyekre tompa visszhanggal mondja rá a rímet a *Lenore*, *before*, *yore*, *shore* szó, amígnem, mikor már tele vagyunk a közelgő ismeretlennek borzalmával, egész rémes mivoltában megjelenik reájuk válaszként a *nevermore*.

Megkezdődik a cselekmény második része. A holló köszöntés nélkül ide-oda lebeg, végre nagyúri mozdulattal leereszkedik egy Pallaszoborra, amely az ajtó felett áll. A jelenet fonák: a kopott bőbitájú fekete madár, amint komolyan és szigoruan ül mozdulatlanul a fehér szobron. A költő nem állhatja meg mosoly nélkül. Már a jókedve is megjött. Nyugtalansága elmúlt, amikor meggyőződött róla, hogy a titokzatos látogató csak egy fura, kopott madár. Nagy

megkönnyebbültében tréfálkozni kezd a madárral. Megkérdi tőle, honnan jött s mi a neve otthon, a pokol sötétjében. A holló megfelel a kérdésre, rákárítja a kérdezőre a neve *v e r m o r e*-t. Mintha azt mondaná: a nevem sohamár. Beszélő holló ritkaság. Ha szavának kevés is az értelme s válasznak sem igen illik a kérdéshez, a költő mégis elcsodálkozva nézi a madarat. Egy pillanatra kiragadta álmából a holló megszólalása. De a hogy a madár ül mozdulatlanul, érzéketlenül, eszmélete lassanként megfélekedezik róla s visszasülyed álmai közé. Arra gondol, hogy barátai mind elhagyták s holnap az utolsó is elkészül tőle, mint ahogy elszálltak reményei. Elkészül tőle — vajjon elhagyja-e? . . . Ekkor váratlanul belerecseng gondolatai közé a holló szava: „sohamár.“ Borzasztó a hatása ennek a vigasztalan szónak, rettenetes sejtelmekkel telik meg hallatára a szív . . . Szerencse, hogy nem a végzet adhatta a madár szájába, mert sehogy se függ össze az ő gondolataival. Nyilván egyebet se tud ennél az egy szónál, és szajkó módra mondja rá mindenre. Ez a gondolat ismét megnyugtatta, féllelme elül, a mosolya megjön, letelepszik egy zsöllyébe a hollóval szemközt és nekieresztve képzeletét, keresi, vajjon mit akart mondani a holló az ő emberi szó formájú károgásával. De akármerre irányítja is figyelmét, a babonás szó láthatatlanul belévájja magát. Hangzásával, értelmi tartalmával fölébreszti legfájóbb képzeletét: fölidézi a szeretett nőnek képét, akit elvesztett — a holló károgása értelmében *ö r ö k r e* elvesztett. De ezt a gondolatát nem fűzheti to-

vább, mert kedvesének látomása működésnek indította képzeletét: a szoba levegője megsűrűsödik, illatos lesz láthatatlan tömjéntől, amelynek tartóját angyalok lóbálják. Az angyal a vigasznak jelképe: a költőben láttukra föléd a reménység, azt hiszi, Isten küldte őket hozzája, hogy elhúnyt kedvesének, Lenorának emlékével megnyugvást és fájdaloműző italt vigyenek neki. De közepén szakítja el reménykedését a hollómadár *nevermore*-ja. Ez egyszer logikás volt a válasz, a kérdéshez illő a felelet. A költő nem áltathatja most már magát, sejtelve, amelyet meg akart fojtani, helyesnek bizonyult: a vándor, aki megzörgette ajtaját, nem volt közönséges vándor, a holló, aki beröptült ablakán, nem volt közönséges madár s az örökké egyazon szó, amelylyel éledő hitét megannyiszor megdermesztette, nem szajkómódra betanult ige. Ez a madár küldetéssel jött hozzá. De ha nem buta madár, akkor próféta, vagy pokol fajzatja, akit a Megkisértő küldött reá, ám beszéljen hát érthetően s feleljen meg kétségeire; mondja meg, lehet-e még reménye az életben, bizhatik-e abban, hogy a vallás megvigasztalja idele. — „Sohamár“ recsegi a holló. Fokozódó indulattal kérdi a költő: és ha már itt lenn nincsen vigasz, remélheti-e, hogy majd a mennyben találkozik Lenorájával? — „Sohamár“, mondja megint a holló. A költő felpattan, ki akarja kergetni a madarat, még mindig nem bír megnyugodni az ítéletben. De hiába a kétségbeesése, rimánkodása, csak az egy nevermore-ral felel örökké. Meg se mozdul Pallas szobrán, szemének nézése olyan, mint

egy álmodó daemoné s a lámpa, amely fölötte függ, árnyékát rávetíti a padlóra. És ekkor végre megtörik a költő: a könnyörtelen madárban megismeri a végzetet, károgó szavában az ítéletet, amely örök reménytelenségre és vigasztalanságra kárhoztatja.

A Holló leghíresebb és legértékesebb elemzését maga Poe írta meg *Philosophy of composition* című értekezésében. A dolgozat a nagyközönség számára készült, Poe maga többször felolvasta, mindannyiszor nagy sikerrel. A dolgozatnak rendeltetése magyarázza meg Poe fejtegetésének több furcsaságát s különösen a paradox helyeit. Ezek miatt sokat vitáztak életirajzírói és commentátorai; akadtak köztük olyanok, akik az egész fejtegetést mystificationnak nyilvánították. Poe ugyanis merőben logikai művelet eredményének mutatja be költeményét; kereken tagadja, hogy az intuíciónak, belső élményeknek, emlékeknek is részük lett volna keletkezésében. Hogy a költemény olyan lett, amilyen — és nemcsak a külső alakja, de a tartalma szerint is olyan — azt formai okokkal magyarázza. Ha fejtegetését szó szerint értjük, el kell hinnünk, hogy mikor a Holló concepcióját forgatta elméjében, voltaképpen nem érzett semmit, nem is emlékezett semmi elmúlt érzésére, csakis a hatást fontolgatta. A célszerűség tekintetéből választotta meg mindjárt a költemény tárgyát is. Abból indult el, hogy valami egyetemesen élvezhetőt kell alkotnia. Minden embernek gyönyörűséget szerez a szép, tehát költeményének a szép területén kell mozognia. Már most melyik a szépség leg-

felsőbb nyilvánulásának hangneme? Minden tapasztalat azt bizonyítja, hogy a szomorúság. A megalkotandó mű tonalitása tehát a melancholia lesz. Ezek az általános föltételei a hatásos költeménynek.

A részleteket s mindenekelőtt a költemény cselekvényét ezzel az inductiós okoskodással állapítja meg Poe: A szokásos művészi hatásokat mérlegelve nyilvánvaló (Poe logikai okfejtései többnyire ilyen „nyilvánvaló“ igazságokból fejlődnek; fönnebb, láttuk, ugyanily categoriásan jelentette ki a legszebb szépnek a szomorúságot. De meg kell figyelni, hogy az önkényes alaptételből mily hibátlan logikával fejlődnek a következtetések), hogy legáltalánosabban a refrain-nel élnek közölök. A refrain hatása attól függ, hogy mennyi a monotonia hangzásában és gondolati tartalmában. Leghatásosabb a refrain, hogyha hangzása szerint monoton, de tartalma szerint folyton váltakozó. A refrain-nek természeténél fogva rövidnek kell lennie, mert így könnyebb a váltogatása. Legrövidebb az egyszavas refrain. Mint versszakzárónak erő kell, hogy legyen benne, erő és hangzatosság. Minthogy a leghangzatosabb hangzó a hosszú „ó“, a legtöbb erőt tartalmazó mássalhangzó pedig az „r“, e kettő nélkül a refrain el nem lehet. De melyik legyen az a szó, amely magában foglalja ezt a két hangot és lehető legteljesebb teljességében azt a melancholiát is, amelyet a költemény hangneméül választottunk? Magától kínálkozik a nevermore szó. (Már megint „magától!“) Ez lesz tehát a refrain. De mivel okoltassék meg ennek a szónak un-

talan ismétlése? A nehézség a szót ismétlő lény
 gondolkozó voltának és a szó egyhangúságának
 összeegyeztetésében van. Tehát ne eszes lény-
 nek adassék a szájába a refrain, hanem valami
 olyan állatnak, amely beszélni tud. Önként kínál-
 kozik erre a célra a papagály, de alkalmasabb
 a hollómadár, mert vele sokkal könnyebben
 megüthető a megállapított hangnem, a szo-
 morúság. Minden melancholiás tárgy között
 általános emberi megítélés szerint legszomorúbb
 téma a halál. Legköltőibbé pedig úgy lesz ez
 a legmelancholiásabb téma, ha mentül több
 szépséget foglal magában. Az elképzelhető leg-
 költőibb tárgy tehát egy szép nőnek a halála ;
 az is bizonyos, hogy legnagyobb hatást úgy
 kelt ez a téma, ha a szerelmesét sirató ifjú aj-
 kán szólal meg. Adva van tehát két elem :
 a szerelmesét sirató ifjú és a nevermore-t is-
 métlő holló. A kettőnek az a legtermészetesebb
 kombinálása, ha a holló az ifjú kérdéseire ká-
 rogja rá válaszként a nevermoret. Már most a
 kérdéseket úgy kell megválogatni, hogy a
 nevermore refrain, jóllehet a hangzása nem
 változik, mindig más-más értelmű legyen.
 A hatás fokozása érdekében leghelyesebb,
 ha a szerelmes ifjú első kérdése valami kö-
 zömbös mondat ; a második már kevésbé,
 a harmadik még kevésbé az, a mígnem
 a refrain melancholiás jelleme, örökös meg-
 ismétlődésével felrázza közömbösségéből az
 ifjút, a gyászos hírű madár látása pedig meg-
 tölti szívét babonássággal úgy, hogy ezeknek
 hatása alatt szenvedélyesen kezdi ostromolni
 a madarat immár azokkal a kérdésekkel, ame-

lyek legjobban nyomják szivét ; „teszi ezt félig babonából, félig annak a kétségbeesésnek ösztönzésére, amely a maga kínzásában leli örömét ; nem mintha a madár próféta, vagy daemoni természetében hinne, hanem mert őrült élvezet az neki úgy alakítania kérdéseit, hogy a várva várt nevermore a legnagyobb gyönyörűséget szerző, mert legelviselhetetlenebb fájdalmat okozza neki.“ Az első dolog ezután a fokozás legfelsőbb fokát, vagyis azt a kérdést megállapítani, amely után a válaszként ráhangzó nevermore refrain az elképzelhető legnagyobb fájdalmat és kétségbeesést jelenti. Ez a kérdés a költemény utolsó versszakainak egyikében van, abban, amelyikben a szerelmes ifjú azt kérdi rémes látogatójától, hogy a mennyben egyesülhet-e majd Lenórájával. Ez a versszak foglalja magában a fokozódó indulat legfelsőbb fokát, s a miután ezt megállapítottuk, az alsóbb fokokat már könnyű hozzája mérni . . .

Aligha mutatta még meg költő ily elszántan és őszintén a műhelyét. Poe, mint maga mondja, azért is vállalkozott erre a feladatra, mivel véget akart vetni annak a szemfényvesztésnek, amit a költők űznek azzal, hogy az alkotás óráit a szent örület s az elragadtatás időszakának szeretik föltüntetni. A polémiás szándék azután túlzásba ragadta s ez, meg a paradoxont különben is kedvelő természete vitte az intuitio szerepének teljes megtagadására. Következtető tehetségével mindig is nagyra volt, s a logicát az emberi tehetségek egyik leghatalmasabbjának becsülte. De a túlzásra azért is szüksége volt, hogy hallgatóságát elképeszsze s azután meg-

fogja paradox okoskodásával. A H o l l ó keletkezésének történetét ismerjük, bennünket Poe érvelése meg nem téveszthet. Könnyű benne az ellentmondó helyekre rámutatni. Amikor például a nevermore szót az „o“ és „r“ hangnak legmagától értetődőbb kombinációjának tünteti föl, akárki beláthatja, hogy ezt a szerencsés és a költeményre oly nagyjelentőségű refrain-t nem az okoskodás, hanem csak az ösztön, vagy az ihlet vagy nevezzük akárminek, taláztatja meg a költővel. Értekezését Poe a „szerkesztés philosophiá“-jának nevezte el. A cím megtévesztő, mert azt jelentené, hogy ami alatta elmondattott, egyetemes érvényességű. Meglehet, hogy Poe, aki az élet minden nyilvánulásában a törvényszerűséget kereste, maga is a költői componálás codexének szánta értekezését. Ez akkor furcsa megtévedése a gondolkozónak, de a dolgozat értékében nem tesz kárt. A költői alkotásnak azt a folyamatát, amelyet tudatunk követni képes, bizonyára senki se mutatta és magyarázta meg úgy, mint Poe.

Hogy éppen a H o l l ó-n mutathatta meg, az ennek a költeménynek talán a legnagyobb érdeme. Kevés ilyen tudatosan készült költői alkotása van a világ irodalmának. A tudatosság itt egyet jelent a művészettel. Soha nem volt anyagán: lelke legfájóbb emlékein és legfinomabb érzésein annyira úr Poe, mint amikor ezt a művét írta. De a képzelete is nevezetes fejlődést mutat benne. Először sikerült neki lelke imponderabiliáit megfogható symbolumokká érzékítenie. Ebben különbözik leginkább Poe min-

den más költeményétől a Holló. Itt érzékeink világában járunk, embereket, földi jelenségeket látunk, és mégis, mire a költemény végére érünk, a mi kicsi és szűk életünk mögött, az örökkévalóság méretei nyílnak meg szemünknek. A realitásnak s az álomszerűnek ilyen összehasonlítására nem lett volna képes Shelley. A Holló az elvontságból a positivum felé törekvésnek legkészebb eredménye. Költői és művészi tehetségének ritka egyensúlya idején írta ezt a költeményét Poe. A mi költeményt ennek előtte és ennek utána írt, mind inkább lyrai kitörés volt ennél, bár a szó igazi értelme szerint való lyrai kitörésekről Poenál nem igen beszélhetünk, mert többnyire az emlékei ihlették meg versírásra, s mert évekig is eldolgozott egy-egy költeményén.

Külön művészet kellett a hangnemeknek merész változtatásához is. Vannak a költeménynek versszakai, amelyek egymagukban triviálisoknak hatnának. Az a hang például, amelyen az ifjú a hollóval szóba áll: de ez a realisticus hang a költeménynek egyre finomuló, egyre átszellemültebb hangjával valami csodálatosan nyugtalanító, izgató disharmóniává egyesül, a földnek és a mennynek, a halálnak és az örökkévalóságnak emberszavú s angyallelkű zenéjévé. Ez a tulajdonsága a nagy eredetisége a Holló-nak.

7.

A halál gondolatára mozdultak meg Poeban érzelmei: lyrismusának, a zenének, amelylyel

lelke szinig volt, a halál gondolata volt a megindítója. Minden költeményében benne rejtőzik ez a titkos inspirálója. Kép alakjában mégis ritkán jelenteti meg. A halál neki titokzatosabb és rémesebb valami, semhogy ember vagy állat, élő vagy holt lény alakjába bujtathatná; csak lekicsinyítené, jelentőségétől megfosztaná vele. Már legkorábbi költeményei mind véle vannak tele. A *The Lake* (A tó) címűt tizennyolc éves korában írta, s a halál képzetét — mint utóbb is annyiszor — tájkép visiójába foglalja benne: egy vadon tó kisértette már egészen ifjú korában, egy zordon tó, amelyet fekete sziklák szegtek be s amely körül sudár fenyőszálak emelkedtek tornyok módjára. Szerette ezt a tavat, mert olyan elhagyott, magános volt. Mégis, ha eljött az éjszaka s titokzatos szél kerekedett, rémületet keltett benne a magános tó. De rémülése nem félelem volt, hanem remegő gyönyörűség, aminőhöz foghatót soha semmi se tudott fölidézni benne, még a szerelem se. Mert a mérges vízben a halál tanyázott s mélyében jól megvetett sír várt arra, aki képzelete számára vigaszt keresett ott. — A halál gyönyörűség, amely fölszabadítja a rab képzeletet: ez a gondolat gyakran megismétlődik Poe költészetében. Ennek a költeményének is ez a gondolatmenete. A halált itt is csak mint valami rémesnek a hatását érezteti, mint elvontságot. Mint concretum voltaképpen csak két költeményében jelenik meg, a *City in the Sea*-ben (Város a tengerben) s a *Conqueror Worm*-ban (A győzedelmes féreg). Jóval későbbi műve ez az utóbbi a *The Lake*-nél, 1838-ban írta,

huszonkilenc éves korában s legelevenebb, leg-
határozottabb körvonalú visiói közé tartozik.
A menete drámai s megrendítő erő van benne :
ünnepi előadás a színházban ; a nézőtéren
könnyező angyalok ülnek, hogy tanúi legyenek
a reménység és a félelem színjátékának. A zene-
kar rázendít a sphaerák zenéjére. Isten képére
teremtett színészek járnak-kelnek a szinpadon
és halkán zúgnak, súgnak ; nyomorult bábok ők,
akik rengeteg, alaktalan teremtmények paran-
csára jönnek-mennek ; ezek váltogatják a dísz-
leteket s kondor-szárnyukról láthatatlan bal-
sorsot ráznak szét. De ím egy kúszó alak furódik
a színészek serege közé, egy vérvörös valami
kigyózik a szín üres része felől. A színészek
halálos rettegéssel lesznek táplálékává, s az an-
gyalok sírva fakadnak az embervéres karmok
láttára. Egyszerre elalszik minden világ s a
reszkető alakokra sebesen, mint a vihar, rágör-
dül a függöny, a halotti lepel. Az angyalok sá-
padtan emelkednek föl s fátyolukat lerántva,
magyarázzák egymásnak, hogy a színjáték az
„Ember“ című tragédia volt s hogy hőse a győ-
zedelmes féreg. — Öt versszakban drámai gyor-
sasággal játszódik le ez a cselekvény, amely
phantasticus alakjaival, szineivel és symbolu-
mával Poenak bizonyos prózai elbeszéléseire
emlékeztet, leginkább arra a híresre, amelynek
címe A v ö r ö s h a l á l á l a r c a. Legbor-
zalmasabb alakjában szerepel benne a halál,
mint romlást árasztó alaktalan rém. A haláltól
megborzadásnak, a haláltól undorodásnak min-
den fokozata benne van ebben a költe-
ményben.

Poe többi költeményében azután a halál-félelem alig jelenik meg. A halált mindinkább átmeneti állapotnak érzi, az életből az álmokba való átmenetnek, bár nem éppen rendszeres evolutio során alakul benne ez az érzelmi folyamat. Vannak ifjúkori költeményei, amelyekben sokkal erősebb hangon szólal meg az élet vágya, mint némely későbbi versében. Az utóbbiak közül való a *Dream within a dream* (Álom az álomban) című. Csodálatosképpen halála esztendejében írta ezt a költeményét, ugyanabban, amelyikben az életet megtagadó legszebb verseit. A hullámgyötörte parton áll a költő, egy maroknyi aranyos fövény a tenyerén : „Milyen kevés és hogy pereg ujjaim közül a mélybe, és én nézem árván, nézem sírván ! Óh, Isten ! de hát nem markolhatnám meg erősebben ? Óh, Isten ! nem menthetném-e meg egyetlen szemét bár a könnyörtelen hullámtól ? Hát mindaz, amit látunk és aminek látszunk, csak álom az álomban ?” — Az élet utólszor kísértette meg Poet. Egy pillanatra az álmainál is kíváncsiabbnak látta ; és egész költészetében nincsen még egy ilyen életszagú versszaka, amelyben elmélkedéstől, művészi megfontolástól megtisztultan, oly meztelenül emberi hangon szólalna meg a földnek fájdalma mint ebben.

Mindenhol egyebütt a valóságnak elébe teszi az álmot, az életnek az álmodozást, amely nem egyéb, mint vágyainknak kibontása és fejleményeiken át végigkísérése. Az álmodozás csak olyan természete volt Poe-nak, mint egészen éber, egészen hideg lelkiállapotában a kö-

vetkeztetés. Meglepő, hogy már mint gyermek is milyen határozott tudata volt erről a természetéről. Legkorábbi költeményeinek egyike, a *D r e a m s* (Álmok) című, minden valószínűség szerint azok közé tartozik, amelyeket gyermekkorában írt meg először. „Óh, bár volna ifjú életem hosszú álom s lelkem föl ne ébredne addig, amíg az öröklét sugara meg nem hozza rá a reggelt“, — ezzel a felkiáltással kezdődik a költemény s ennyi az egész tartalma. Az álomba vágyódás az életből, mert „még ha reménytelen szenvedés lenne is az a hosszú álom, akkor is jobb volna a hideg valóságnál, az éber életnél.“

I have been happy, though in a dream.
 I have been happy — and I love the theme:
 Dreams! in their vivid colouring of life
 As in that fleeting, shadowy, misty strife
 Of semblance with reality which brings
 To the delirious eye, more lovely things
 Of Paradise and Love -- and all my own! —
 Than young Hope in his sunniest hour hath known.

Álmai Poe-t nemcsak az életből vitték kifelé, hanem a halálból is. A halál csak azért volt kíváncsatos neki, mert úgy érezte, hogy utána egy új lét következik, vágyainak teljesülése, álmainak létje. Ez a gondolatsora is egész megfoghatóan kiérzik már ifjúkori költeményeiből. A *Spirits of the Dead* (A halál szellemei) úgyszólván a sírban játszik. A halál után való állapot megsejtése ez a költemény. A lélek egymaga van a szürke sírkő sötét gondolatai között; de még sem elhagyatott, mert a halál szellemei, amelyeket életében maga előtt látott, most körötte vannak; és olyan gondo-

latok járnak benne, amelyeket nem vágyik elhessegetni s olyan látomások, amelyektől sohase kíván megválni. — De ez a költemény csak dadogás annak a sajátságos párbeszédese jelenetnek világos beszédéhez képest, amelynek címe: „The Colloquy of Monos and Una. Poenak azok közé az írásai közé tartozik ez, amelyek alak dolgában a prosa és a vers, hang tekintetében az értekezés és költemény között ingadoznak. Azt a gondolatot, amelyet ifjúkori költeményében csak megpedzett, ebben minden következésén keresztül fejleszti Poe. A halálon túl való létben játszódik le a jelenet. Monos és Una, akik fenn a földön szerették egymást, meghalnak s a síron túl egymásra találnek. A szellemeknek indulattól megtisztult hangján beszélnek egymásnak meghalásuk részleteit s a halálból az öröklétbe költözésüknek tapasztalatait. „A halálban megtanultuk az embernek azt a tulajdonságát, hogy meghatározza a meghatározhatatlant“, — mondja Una, s Monos válaszul elbeszéli neki mindazt, amit meghalása közben és után érzett. Nehány napi szenvedés és sok hagymázás álom után megölte a forró láz, — valami lélekzet nélkül való, mozdulatlan zsibbadtság fogta el, az érverése megállott, szíve dobogása elhallgatott. Akarata nem hagyta el, csak erejét vesztette. Érzékei munkásabbak voltak mint valaha, csak összecserélődtek, a tapintása összezavarodott a szaglásával s a kettő egyetlen érzéssé egyesült. Bár szeme nem forgott, mégis mindent látott, csak hogy a meglátott jelenségeket hangoknak észlelte, ugyanakkor a hallása fokozott pontos-

sággal működött; tapintása elkésve fogta föl a benyomásokat, de el sem is bocsátotta őket, s a legnagyobb érzéki gyönyörűséget szerezte neki. Általában érzetei tisztára érzéki természetűek voltak. Az anyagot, melyet az érzékek a tétlen agynak szállítottak, a halott elme egyáltalán nem dolgozta föl. Fájdalmat alig érzett, gyönyörűséget annál inkább, de se fájdalom, se gyönyörűsége nem volt erkölcsi természetű, hanem tisztára érzéki. Kedvesének, Unának zokogását jól hallotta, de csak a hangzása iránt volt fogékony, a jelentősége iránt érzéketlen volt; a szeretett nőnek hangja gyönyörűség volt fülének: hogy azokat a hangokat fájdalom csalta ki kedveséből, azt nem érezte. Három vagy négy sötét alak ráadta a halottas ruhát. Aztán elhomályosodott a nap világa, valami határozatlan rossz-érzés fogta el, olyanféle szorongás, aminőt az alvó érez, amikor szomorú valóságos hangok ütik meg minduntalan a fülét. És ekkor az ismert érzékek zürzavarából kivált egy hatodik érzék. Működése vad gyönyörűséget okozott a halottnak, de pusztán physical gyönyörűséget, az értelemnek abban nem volt része. Testében teljesen elállt a mozgás, de agyában ugyanakkor feltámadt az a valami, aminek határozatlan képzetét se lehet pusztán szóval fölidézni, valami, amit talán „az elme himbáló lüktetésének“ lehetne nevezni. Az időről való elvont fogalmunknak erkölcsi értelemben való érzékelhetősége volt az a valami. Segítségével a halott összemérte egymással a fali óra s a virrasztók zsebórájának szabálytalanságait. „A helyes aránytól való legcsekélyebb eltérést

is az elvont igazság megsértésének éreztem, ugyanazénak, amelyet a földön az erkölcsi érzéknek szoktunk érezni. Bár a szobabeli órák között kettő nem akadt, amely pontosan egyszerre ütötte volna el a másodperceket, még sem okozott nehézséget az, hogy állandóan eszemben tartsam mindenik órának a hangját és megfelelő pillanatnyi tévedését. És ez — ez a határozott, tökéletesen önmagában való érzete az idő huzamosságának — ez az érzés, amely az események egymásutánjától függetlenül létezett — ez az eszme — ez a hatodik érzék, amely a nyugalom hamvaiból kelt föl, volt az időtlen léleknek első rálépése az időbeli örökkévalóság küszöbére.“ Éjfél lett az idő, a halott keble megkönnyebbült a sötétség nyomásától, valami villamos lökés rázta meg a testét, amitől teljesen kiveszett belőle az összefüggés érzete; mindaz, amit az emberek értelemnek neveznek, a létnek tudatával s a tartósságnak érzetével merült ki. A halottat eltemették, de a koporsóban s a sírban is megmaradt a tudata s az érzése, ha működésüket mindjárt az eszméletlen intuitió helyettesítette is. Egy esztendő múlt el így. A lét tudata mindinkább enyészett s helyét elfoglalta a hely tudata. A létezés tudata belemerült a tér tudatába. A szűk hely, amely a tetemet körülfogta, maga a tetem lett. Végre világosság támadt odalent, mert lehatolt hozzá az örök szerelem világossága; odafenn meghalt Una, és koporsóját az emberek lebocsátották régen nyugvó kedveséhez. És ekkor megint ürességgé vált minden. Lustrumok multak el, a por porrá lett megint, a férgek tápláléka elfogyott, végül

a létel érzése is elmúlt s helyét a két zsarnok : a tér és az idő foglalta el.

Ez a csodálatos síri visio Poe metaphysicai képzeletét egész mélységében s minden tágulásában megmutatja. Metaphysicája nem speculativus volt, hanem — ha paradoxul nem hangzanék — tapasztalati metaphysica. Óriási erőfeszítéssel igyekezte megfogni a megfoghatatlant s láthatóvá tenni a megismerhetetlent. Újra és újra megpróbálkozott vele. Monos és Una síri beszélgetésének mása a *Conversation of Eiros and Charmion* című párbeszéd. Ennek színhelye is a sír, sőt a síron túli lét, az örökkévalóság üressége. Charmion az, aki előbb halt meg; kedvese, Eiros, szemtanúja volt az ítélet napjának, a földgolyó megsemmisülésének, s az egész élő világgal együtt pusztult el ő is. Most elbeszéli Charmionnak, hogyan jelent meg az égen egy soha nem látott nagyságú üstökös, s Isten dördülő szavára hogyan gyújtotta meg azt a rengeteg aether-tengert, amelyben a földgolyó úszott. Így pusztult el a világ. — Az égi testek világa mindig is legkedvesebb tartózkodó helye volt Poe képzeletének. Képeiért, hasonlataiért oda járt föl, s törvényei már mint gyermeket problémákként izgatták. Utóbb, élete vége felé, képzeletének és következtető tehetségének egy utolsó rettenetes megfeszítésével megírta *Euréká-ját*, amelylyel, úgy vélte, örök időre megvetette az egyetlen lehetséges cosmogonia alapját. Bár ez a munkája jobbra logikai művelet volt (Poe azon a postulatumon indult el benne, hogy a metaphysicának egyetlenegy axiómán kell sar-

kalnia s hogy az ő rendszere ilyen sarkigazságon épült: az őanyag abszolút egyszerű voltának elvén), eredetét, igazi természetét maga Poe árulja el a könyv előszavában: annak az egynehány embernek ajánlja művét, aki szereti s akiket ő szeret, „azoknak, akik inkább éreznek, semmint gondolkodnak — az álmodóknak és azoknak, akik mint az egyedüli valóságban hisznek az álomban . . .“

Poe legnagyobb és legnagyszerűbb gondolatsorai is álmaiból fejlődtek. Álmait, amikor még kezdetleges alakjukban voltak meg, amikor még megéreztek bennök a költő személyéhez, életéhez, szenvedéseihez, vágyaihoz való vonatkozások, a költeményeibe zárta be. Ezért lettek költeményei egész művészetének kulcsává. Metaphysicájának, amelyet egyebütt rendszerbe foglalni is megkísérelt, itt mind együtt vannak az elemei, de nem gondolatok, hanem érzelmek: vágyak, álmok alakjában. A földet sohasem tekintette igazi otthonának. „I heed not that my earthly lot Hath — little of Earth in it (mit bánom én, hogy földi sorsomban oly kevés a földi) — dalolja már egész fiatalon To . . . című költeményében. Az Israfel-ben pedig megálmodta azt a mennybéli alakot, aki legolthatatlanabb sovárgását személyesítette meg: föl-vágyódását a mennybe, a csillagok, az illatok, a sápadt fényességek közé, ahol a sphaerák zenéje szól. Israfelről dalol a költeményben, Allah angyaláról, akinek a Korán szavai szerint, szive volt a lantja s akinek Isten minden teremtménye között legédesebb a szava. Ennek az égi dalosnak csodás művészetét magasztalja

költeményén végig s egy mély sóhajtasba gyűjti minden fájó vágyódását: „Ha én lakhatnám ott, ahol Israfel lakik, s ő ott, a hol én, nem énekelné akkor oly csodaszépen halandó dalát, s az én dalom is bátrabban áradna lantomról az ég felé, mint így“.

Ezek azok a költemények, amelyekben Poe metaphysikai világnézetének elemei legjellemzőbben vannak meg. Lelke megismerésére fontosak, s értékesek mint később készült költemények tanulmányai is. Önmagukban való értékük csekélyebb. Mindenikben vannak nagyon szép helyek s elragadó versszakok (például az Israfel első strophája), de majd mindenikük töredéknek hat: nincsen bennök végigfejlesztve az alapgondolat, vagy az alapérzés s formailag se készek, mert se visiókba nincsenek belerögzítve, vagy pedig ha egyszerű lyrai nyilatkozások, nem eléggé önkéntelenek, nem eléggé frissek ahhoz, hogy rögtönzötteknek hassanak. Aminthogy nem is rögtönzések. (Az allegoria alakját is reájuk próbálja Poe. A *Conqueror Worm*-mal ez sikerült is; megkapó, megrázó erejű költemény ez. Kevésbé sikerült azonban a *Haunted Palace*-szel — A kísértet járta palota, — pedig alapérzése azonos amazéval s a tartalma is körülbelül, de mennyivel halványabb és erőtlenebb a visiója). Metrum és rhythmus s a költés egyéb technikai szükségességeinek tekintetében is tanulmányok ezek a költemények. Leginkább tanulmányoknak tekinthetők azonban tartalmi értékük dolgában. Belsőleg is alaktalan hangulatok, álmok a tartalmuk. A levegőben, az ürességben lebegő fájdalomak;

sóhajtások, vágyódások, amelyek se még följebb emelkedni, se lebecsátkozni a földre nem tudnak. Az érdeklődésünk, a részvétünk alig fér hozzájuk, mert hijával vannak annak a bár még oly csekély concretumnak, amit emberinek nevezünk a költészetben. Ezekben a költeményeiben a képzelet eleme a legerősebb: a sóhajtásai, a vágyai, a fájdalmai mind benne fogantak. De amikor elkövetkezett reá nézve a tapasztalatok korszaka, amikor metaphysikai gondolatai élmények alakját öltötték, amikor nem elképzelt női arcot kellett elsiratnia, hanem a lelkéhez nőtt feleséget és nem homályos eredetű, veleszületett vagy úgy örökölt sejtelmeken kétségbeesnie, hanem valóságos veszteségeken és összeomlott valóságos reményeken, akkor dala egyszeriben megtelt concretummal, emberi hangzásúvá, földi ízűvé lett. Hosszu évek tanulmányaiból így született meg szinte rögtönzötten az Annabel Lee s a For Annie.

Virginiáját énekli meg az Annabel Lee-ben. Ezt a költeményét halála esztendejében írta, élete leglázasabb és legzürzavarosabb korszakában. A költemény hangja mégis a legtisztább, szinte gyermekiesen mesélő hang. A népballadákban szokta a szerető elhalt kedvesét ily naiv hangon elsiratni. Az angol népballadából vette kölcsön Poe költeménye zenéjét is, a gondolat-rhythmus formáit, a sorismélteléseket, amiknek első pillantásra mintha semmi különösebb rendeltetésük sem volna, pedig vissza-visszatérésükkel ők adják meg a gondolat melódiáját. Szinte együgyűen boldog rajongással beszél a költő Annabelről, akit gyerekkora óta ismert,

s akivel annyira szerették egymást, hogy szerelmüket megirigyelték az angyalok s felragadták Annabelt magukhoz az égbe. De az ő földi szerelmük erősebb az angyalok égi szerelménél, s bár Annabel fönn a mennyben, ő lenn a földön, kettejük lelkét semmi hatalom sem szakíthatja el egymástól. Ha felkél a hold, Annabelről álmodik s ha kibújnak a csillagok, Annabel szemeit látja ragyogni bennök. Így tölti minden éjjelét kedvese mellett, aki koporsójában fekszik sirjában. — Az érzés mélysége s a kifejezés egyszerűsége a főértéke ennek a költeménynek. Semmi pompa, metaphora, hasonlat, rímek zengése benne. Csak meg-megismétlése látszólag jelentéktelen soroknak: „In this kingdom by the sea ;“ „I and my Annabel Lee ;“ de visszavisszatérésük a menny fényességétől, az önnön fájdalmától és boldogságától zavaros szerelmes extasisát érezteti meg.

A F o r A n n i e-ben búcsúzott el Poe a földtől, az élettől, s búcsúzásul beleöntötte mindazt, ami legsajátosabb volt mivoltában. A költeményt annak a női arcnak ajánlotta, amelynek mosolyára utólszor töltötte el a boldogság reménye: a gyermeki Heywood Annie-nek. (Az ember Heinéra gondol s arra a fiatal leányalakra, akit Mouche néven tett halhatatlanná, s „Für die Mouche“ című költeményére, amely szintén az élettől való búcsú-számba megy s amelyben oly nagyon benne van Heine mindenestül: a hívő s a kételkedő, a költő és a cynicus gúnyolódó). A F o r A n n i e egy boldog ujjongás; a halál dithyrambusa. Ilyen száguldó örömmel még nem búcsúzott költő az élettől.

Ami vágyódás, ami halál után epekedés Poe-ban volt, mind kielégül ebben a bucsúdalában : A válság, a veszedelem elmúlt, a sorvasztó betegség, a láz, amelynek neve élet, legyőzetett. Egy izma nem mozdul ; oly nyugodtan, oly mozdulatlanúl fekszik ágyában, hogy halottnak gondolná, aki ránéz. A sírás és nyögés, a sóhajtozás és zokogás mint elcsitúlt attól a pillanattól fogva, hogy megállott benne a „rettenetes szívverés“. Minden szenvedésnek, minden nyomorúságnak vége most már, és vége a kínok legszörnyűbbjének, a szomjúságnak is. Ivott a vízből, amely minden szomjúságot elolt. Milyen balgák azok, akik azt hiszik, hogy szobája sötét, ágya szűk. „Aludni“ csak az olyan ágyban lehet, mint az övé. Lelke, amely Tantalus kínjait szenvedte el, most nyugodtan pihen, szép emlékeit elfeledte és nem sajnálja őket ; boldogan álmodik Annieről, aki fölébe hajol, megcsókolja, betakarja melegen, azután az angyalokhoz könyörög, hogy óvják majd meg minden bajtól. Így fekszik ágyában oly nyugodtan, hogy mindenki halottnak nézné. Pedig szíve fényesebb az égbolt minden csillagánál, mert Annieja szerelme szikrázik belőle.

Monos és Una csodálatos találkozásának hangulata tölti meg ezt a költeményt. A halál állapotát érzékíti meg itt is Poe, de módja nem az elemzés, mint ott, hangja nem az elmélkedésé, hanem a szelíd rajongásé. Oly tiszta, oly szelíd, vágytól, indulattól annyira megkönnyült, oly aetheri s mégis oly földi ennek a költeménynek hangja. Az idvezültek nyugalma szólal meg a halott ember ajkán. És nyugodt boldogsága

mégis csupa lüktetés és ujjongás ; a költemény menete a vágtatás, a lázas, a szaggatott rohanás. A hangnak és az időmértéknek különbözősége okozza ezt a sajátságos ellentétet. A ziháló rhythmusú anapaestus a költemény versmértéke. A rövid sorok, s a verslábak anapaestusi mértéke meg-megszakasztják a csöndesen rajongó halott beszédét és lelkenedezővé teszik lélekzetét. A szavak értékét megfokozza ez a belső sebességük s a költemény menetét dithyrambusivá hevíti. Különös bája ez a For Annie-nek. Milyen megrázó és egyben megrázó ez a versszaka :

The moaning and groaning,
The sighing and sobbing,
Are quieted now,
With that horrible throbbing
At heart: — ah, that horrible,
Horrible throbbing !

Országos Széchényi Könyvtár

8.

1572-ben Tycho Brahe egy csodálatos fényességű csillagot fedezett föl az ég boltján. Az új csillag a Jupitert is elhomályosította fényével, de élete rövid volt, mert amily hirtelen jött, ugyanoly váratlanul eltűnt néhány nappal utóbb, s azóta se látta senki. Az égbolt csodái már nagyon korán megragadták Poe érdeklődését, a csillagok világa régtől fogva izgatta képzeletét. Tycho Brahe fölfedezése, amelynek régi astronomiai könyvekben akadtott nyomára, neki is fölfedezés volt. A csillag keleties hangzású neve, rendkívüli fényessége s megjelenésének s eltűnésének titokzatos módja,

egyszeriben megmozgatta képzeletét. A csillagot megtette álmai országának s elhelyezte benne azt a fogalmat, amely legbecsesebbje volt: a szépség ideáját. Így született húsz éves korában leghosszabb és legkúszáltabb költeménye, az *Al A r a f*. A fiatalember szertelenségével összehalmozott benne mindent, meg rakta olvasmányainak adataival, ötletet ötletre, képet képre hányt benne. Nem csoda, ha commentálói a leghomályosabb költeményének mondják. De ő maga nagyon szerette, nagyon ragaszkodott hozzája, át-átdolgozta, újabb versszakokkal toldotta meg és minden újabb kötetében újra kiadta. Igaza volt vele, mert akár milyen nehéz benne a költő gondolatmenetét megtalálni, nagy lyrai szépségekkel bővelkedik, gyönyörű zenei helyek és fényes leírások váltakoznak benne. — Az ég s a föld között, négy napnak fényében fürdik a titokzatos csillag. Szelleme a lakói, s vezetőjük Nesace angyal. Az Űr azt a feladatot bízta reá, hogy megismertesse az emberekkel titkát, a szépség eszméjét, amely minden tisztátalanságtól megmenti őket. Nesace térdre borulva számol be Urának küldetéséről: az emberek Isten végtelen természetét a maguk képére alkották, tehát nem volnának képesek arra, hogy titkaiba behatoljanak, ha segítségükre nem menne a képzeletük. Képzelete emeli föl az embert a széphez. Az Űr meghagyja az angyalnak, hogy keljen át más világokba is, s fedje föl mindenütt a titkot, tanítsa a szépet, mert az mindenkit megóv a bünbeeséstől. Az angyal ellebeg levegőben épült palotájába s fölébreszti seraphjait,

elsőnek Ligeiát, a harmónia szellemét, aki legkedvesebb neki. A szellemek fölébrednek, de meg is halnak mindjárt s haláluk édes volt, mert a halál nekik „a teljesen kielégített élet végső extasisa.” Csak kettejüket nem érte ez a sors, Angelót és Lanthét, akik földi szerelemmel szerették egymást, s azért le kellett hullaniuk a földre. — A költemény töredéknek látszik, mert a cselekvésnek ezzel hirtelen vége szakad. Nem tudjuk meg, hogyan végezte elküldetését Nesace. De az *Al A r a f*-ban a cselekmény mellékes valami, — a leírásokban, a környezet rajzában adta ki erejét Poe. Az *Al A r a f milieuje* ragyogó, százféle fényes elemmel átszőtt cosmicus tájkép. Derengő fényességekben lehelletszerű alakok lebegnek, suhognak, csodás virágok és fák nőnek, áttetsző drágakőpaloták emelkednek. A *S z e n t i v á n é j i á l o m* tündéri világához fogható a színeknek és a fényeknek káprázata, ami ebben a költeményben megcsapja a szemet. Csakhogy míg amannak phantasticumában rend és mérséklet van, itt zürzavar, zenebona, szertelenség minden. A leírásokban elvész a mese és az alapgondolat s a részletek halmozásában a leírás egyensúlya. Végül az olvasót nyomasztó érzés fogja el, mely csak a tisztára lyrai helyeken múlik el. Poe zenéjének legszebb hangjai szólalnak meg ott: azokban a rövid anapaestusi sorokban, amelyekben Nesace Ligeiát magasztalja:

Ligeia ! Ligeia !
 My beautiful one !
 Whose harshest idea
 Will to melody run,

O! is it thy will
 On the breezes to toss?
 Or capriciously still,
 Like the lone Albatross,
 Incumbent on night
 (As she on the air)
 To keep watch with delight
 On the harmony there?

Poe egész költészetében együttvéve nincsen akkora ragyogás, mint ebben az ifjúkori művében. Igaz, hogy cosmicus tájat is csak egyszer fest még, az *E v e n i n g S t a r*-ban (Esti csillag); de a fénynek forrása ebben már a holdnak világa, a hideg fényesség, amely elsápasztja erejével a Poe-nak oly kedves esti csillagét. Többi tájképében azután mind betegek a színek, komoran, sápadtan, zordonan egyfélék.

A tájkép fontos eleme Poe költészetének. A természetnek bizonyos alakulatai legkomorabb látomásaira ihlették meg. Ezeket a visiókat azután egy-egy tájnak keretébe foglalta. Sok az olyan költeménye, amely nem egyéb, mint egy bekeretezett tájék, s a költeménynek egész tartalma csak az a hangulat, amely a leírásból kiárad. A phantasticus tájakat szerette Poe. Elhagyott sziklavölgyekben, sötét erdőkben, hideg fényű holt vizek partján, árnyékban vagy holdvilágban sokat járkált. Ezekre a sétáira mindig egymagában indúlt, semmi élő lényt, sem emberit, sem állatit meg nem tűrt ilyenkor a közelében. „Nekem nemcsak az emberi életnek jelenléte, de minden egyéb életé is, amely más alakú, mint azok a zöld dolgok, amik a földön nőnek és hangtalanok, — folt a tájképen és ellentét a jelenet szellemével. Én a sötét

völgyeket és a szürke sziklákat és a csöndesen mosolygó vizeket és a nehéz álmukban sohajtozó erdőket és a büszkén éber hegyeket szeretem, amik mindenre lenéznek“ — írja egy phantasticus rajzában, a *Island of the Fay* (A tündér szigete) címűben. Tájképeinek valóban ezek az elemei: sziklák, növények, vztükrök, felhők, s megvilágítójuk: a hold és a csillagok. Csakhogy Poe képzeletében minden méret módosul és szertelen arányokat kap. Tájképei phantasticusok s mindig félelmetesek. Bizonyos angol tájfestők képeire emlékeztetnek: Grosvenor Thomas, Alfred East borongós tájait látja olvastukra az ember. Fakó zöld színek, sötétek, baljóslatúak, de félelmetességüket enyhíti az örökös párázat, amiben úsznak és fuldokolnak. Sejtelmes fényességek derengenek a ritka köd alatt, sárgának született sugarak fehérre sápadtan bujkálnak a tejszínű levegőben. Az égnek meredő erdők fáiról örökké pereg a harmat, a virágok szeméből hulldogál a könny. Feneketlen völgyekben határtalan medrű folyamok zuhognak, vad szakadékok nyílnak, titáni fák emelkednek, amiknek alakját összemosza a csepegő harmat. Jeges vizű mozdulatlan tavak meresztik fényes szemüket a vándorra. Ezeknek a tájaknak lakói a halál, az éjszaka, a lidércek és szellemek s nagynéha tündérek, mint például a *Fairyland* (Tündérország) című költeményben, amely ezért derűsebb is a többinél s báj van benne, holott amazokban csak zordonság. Nagyjából mindig egyazon tájat festi bennök Poe s azért ezek a költeményei úgy hatnak, mintha egymásnak későbbkori változatai vol-

nának. A legtöbbjébe mi külön mondanivalót se rejtett. Egyszerűen csak tájképek, — hangulatok lecsapódásai. Néha megkisérti, hogy cselekvést vigyen a tájrajzba: mondát költ a nyugtalanság völgyéről (The Valley of Unrest) amely valamikor mosolygó tájék volt. De lakói harcba vonultak s a virágok őrzését rábízták a csillagokra. Azóta nyugtalanság állt a völgybe és szomorú lett a képe. Szél nem fú, mégis rezegnek benne a fák, szakadatlanul kergetőznek fölötte a felhők az emberszem alaku violák s a liliomok fölött, amelyek egy névtelen sírra bókolnak és örök harmatkönnyeket sírnak. A Dreamland (Álomország) tája valamivel változatosabb. Itt emberi alakok is járnak, a múltnak lepelbe burkolódzott emlékei, szellemek, akik sóhajtoznak, ha a vándor elhalad mellettük, mert rég elköltözött barátainak fehér köntösű alakjai ők. Hangulat bőven van ezekben a költeményekben, de egyéb sincsen bennök, gondolatsekskép is csak a The City in the Sea-ben (Város a tengerben.) Ez megkapó visio, a Győzedelmes féreg-hez méltó. Ezúttal nem a szabad természet a tájék, hanem egy különös város, amely a tengerben épült. Templomait, palotáit, tornyait megrágta az idő, de azért állnak bizton. Ebben a városban, amelynek épületei semmi ismert épülethez nem hasonlítanak, ütötte föl trónusát a halál. Körülötte minden lakatlan, mindenki meghalt, csak a város áll mozdulatlanúl. De a levegő megrezdül, a hullámok megindulnak s a város lesüllyed a tengerbe. Amilyen drámai látomás a Győzedelmes féreg, olyan mozdulatlan visio

emez. Ennek azonban természetük különbözősége az oka. Amabban egy nyugtalanító érzését és örökké kísértő gondolatát akarta megérzéskíteni Poe, holott ez a költeménye egy tájék hatása alatt keletkezett. Egy phantasticus régi várost látott megfestve vagy a valóságban s képzelete mesét rajzolt beléje. Így születhettek Böcklin visiói is.

Poe tájfestő költeményei között a legsajátosabbak egyike a *The Sleeper* (Az alvó.) Bár tárgya kísérteties s a tájék, amelyet leír, komor, a költemény hangja még is szokatlanul könnyed, szinte enyelgő. A *Holló* némely versszakára emlékeztet ezzel. Az „alvó“ egy halott fiatal nő, aki oly szelíden fekszik ágyán, mintha aludnék. Róla és hozzá beszél a költő könnyed szavakba rejtett mély érzéssel. Első szerelmére, gyermekkori barátjának ifjan elhalt anyjára gondolhatott, amikor ezt a szívhez szóló dalát megköltötte.

Némi tájrajz Poenak legtöbb költeményében akad. Phantasticus tájait háttérnek szereti elhelyezni bennök, velök decorálja gondolatait és igyekszik hatásosabbá tenni képeit. Képzelete a tájképfestésben is csak oly sajátos módon szolgálja mint egyebütt: nem ad igazán konkrét szemléleteket, inkább csak méreteket mutat. Részletekbe menni ez a képzelet egyáltalán nem képes. Poe tájképei azért foltszerűek hatásukban s elmosódottak; színek voltaképpen nincsenek bennük: egyszínűek, szürkék, feketék, gomolygók, a valóságra nem emlékeztetők, megfoghatatlanok, de arányaiknál, tátongó sötét foltjaiknál, csodás tulajdonságaiknál fogva meg-

borzasztják az embert. A valaha látott s azután elképzelt és képzeletében megnagyobbított tájaknak úgyszólván csak a lelküket festi meg Poe. Igaz, hogy ezzel minden illatukat és erejüket kicsalja. Tájfestő költeményeiben is olyanféle evolútiót figyelhetni meg mint a többiben : a korábbiak inkább csak tájképtanulmányok, decorativus elemeknek próbálgatásai. A *City in the Sea*-ben s a *Sleeper*-ben mind nagyobb jelentőségre jut a táj : belőle bontakozik ki a visió. Tájból sarjadt, tájjal összeolvadt költeményeinek legtökéletesebbje az *U l a l u m e*.

Ennek is élmény az alapja, Poe életének legszomorúbb élménye : felesége halála. 1847 őszén, Virginia eltemetése után néhány hóval írta. Tudjuk, hogy felesége még élt, de a költő képzeletében más-más nők arca foglalta el Virginiáénak helyét. Csak az arcok cserélődtek meg, az érzelmek nem változtak, az emlékek el nem mosódtak. Virginia képét Shewné-é, majd Withman Heléné váltotta fel. S a költő remélni kezdett, azt hitte, hogy talán boldog lesz még, hogy elvesztett párjára rálel egy más nőben, ugyanolyan lelkűben, mint a meghalt volt. *E l e o n o r a* című lyrai novellájában, a melyben annyi az önvallomás, benne foglaltatik az *U l a l u m e* egész érzelmi tartalma. Eleonorával, azzal a gyöngéd, finom teremtéssel, akivel a Szinjátészó Pázsit völgyében ifjúkora esztendeit oly boldogan töltötte, egyszer egy napon a halálról beszélgetett ; ettőlfogva Eleonora mindig erre a fájó tárgyra térítette a szót : „Érezte, hogy a halál ujja megérintette

mellét — szépsége, mint a kérész élete, csak azért bontakozott ki, hogy elhaljon ; de a halálnak minden rémületét reá nézve az a gondolat jelentette, amelyről a hallgatólag folyó partján, a félhomályban beszélt egyszer egy este. Fájt elgondolnia, hogyha majd eltemettem már a Szinjátzó Pázsit völgyében, örökre odahagyom azt a boldog helyet s hogy azt a szenvedélyes szerelmet, amely most az övé, a külső, a hétköznapi világ valamelyik lányának ajándékozom. De én lába elé borultam és eskűvel fogadtam meg neki s a mennynek, hogy soha én e világnak semmi gyermekét feleségemmé nem teszem, hogy soha én az emlékéhez és annak a forró szerelemnek emlékéhez, amelylyel boldoggá tett, hűtelen nem leszek. A világnak mindenható Urát híttam ünnepélyes fogadalmam tanújának . . . Szavaimra átszellemült fénytől ragyogott fel Eleonora szeme ; fölsóhajtott, mintha halálos teher szabadult volna le szívéől, remegett és keservesen sírt, de elfogadta eskűmet . . . Hiszen gyermek volt még . . . és én tudom : eskűm könnyebbé tette halálát.“ Eleonora meghalt, és szerelmese esztendőket töltött el reá való emlékezéssel a Szinjátzó Pázsit völgyében. És a halott, mint ahogy megígérte, az esti szellő alakjában meg-meglátogatta szerelmesét, megsimogatta és megcsókolta álmában. „De mindez nem bírta megtölteni üres szívemet. Szerelem után kívánczozott megint a szívem, szerelem után, amelylyel hajdan oly túlon-túl telve volt.

Ez a lelki története Poe kései szerelmeinek. És ezt mondja, inkább rebegi el az Ulaluma-ban. Párolgó poshadt tó, ködben úszó,

szellemek kísértette bús erdő a táj ; a lomb fony-nyadt és gyűrődött, hamuszinű felhők lógnak az égről : októberi éjjel az idő. Titáni méretű cyprus-fasorban bolyong a költő szerelmesével, Psychével. Abban az időben csupa vulkán, csupa lávafolyam volt a szíve : a szerelem szenvedélye égett benne. Sem ő, se kedvese nem emlékezett már arra, hogy az esztendőnek ez az éjszakája rettenetes évforduló, hogy egy éve annak, jártak már erre. A fasor végén ekkor egy folyékony és ködös csillag kél föl s egy kettős szarvú csodás félhold nő ki belőle. Astarte csillaga a fényes jel : Vénus, a szerelem csillaga. A reménység jele ez a csillag — rebegi a költő — azért jött, hogy megmutassa a feledés ösvényét. De Psyche fél a csillagtól, fél a sápadt fényétől s vergődő szárnyával zokogva kéri kedvesét, hogy meneküljenek gyorsan erről a helyről. Ám a költő szereti a csillag remegő fényét, a remény és a szépség fényességét látja benne, lehetetlen, hogy megcsalja őket. És megnyugtatta szerelmesét, meggyőzi, kicsalja bánatából s így jutnak el a fasor végére. Ott megállnak, ott megállítja őket egy sírboltnak a kapuja. És Psyche elolvassa a kapu felírását, s a kapura Ulalume neve van írva, a költő meghalt kedveséé. És erre az emlékre a költő szíve olyan lett, mint a felhő, amely feje fölött lógott, olyan fony-nyadt és összeaszott, mint körülötte a lomb. És megjött az emlékezete s ráismert arra az októberi éjszakára, amelyen járt itt már, amelyen halott szerelmesét hozta ide. És ráismer a párolgó posványos tóra és a ködben úszó, szellemek kísértette erdőre,

Poe költeményeit lefordítani, körülírni, prózába átforgatni úgy, hogy az eredetinek megmaradjon benne az illata s a zenéje, lehetetlen vállalkozás. De legképtelenebb vállalkozás ezt a költeményét egyéb módon ismertetni, mint önmaga útján. Az angol nyelvnek legsajátosabb zenei elemeiből épült össze az *U l a l u m e*. Amilyen szabálytalan a versszakok szerkezete, olyan önkényes bennök a szavak fűzése. De éppen ezért olyan sajátos értékű minden szavuk, mintha csak Poe alkotta volna őket s előtte senki sem élt volna velök. Lassan, mélázva helyezkednek el egymás mellé a sorok ; meg-megállnak, vissza-visszatérnek. Egy-egy mondat háromszor megismétlődik egyazon versszakban, közben csak egy-egy szó mozdul ki bennök a helyéből, hogy más szó, az előzőnél egy foknyival sötétebb árnyalatu, csúszszék a nyomába :

It was hard by the dim lake of Auber,
In the misty mid region of Weir —
It was down by the dank tarn of Auber,
In the ghoul-haunted woodland of Weir.

(Auber komor tavánál történt, Weir ködös táján, Lenn, Auber párolgó mocsaránál történt, Weir szellem-kisértette erdős táján.) De hogy lopják bele az emberbe ezek a lassú, csendes ismétlések a bánatot, a szorongást, a félelmet ! A ködöt, a nedvességet, a párás levegőt a legegyszerűbb eszközökkel festi meg Poe. Nem jelzőkkel, hanem szavainak vibráltatásával. A szavak egyenként nem tartalmazzák a lényegét : a földolgot, amit ki akarnak fejezni, megkerülik, körülompolyogják, de ahogy újra, meg újra

elhangzik ugyanaz a szó, s nyomában egy másik, épp oly határozatlan mint az előző (The skies they were ashen and sober; The leaves they were crisped and sere — The leaves they were withering and sere;... Our talk had been serious and sober, But our thoughts they were palsied and sere — Our memories were treacherous and sere), magától jelentkezik az a kép s az a hangulat, amit egy-egy szó egymagában nem bírt fölidézni. Ez az, amit idegen nyelv szavaival meg se lehet közelíteni. A nyelv imponderabilitásai ezek a jelenségek, amiket csak a legnagyobb művészek tudnak ennyire megtapinthatóvá tenni és ők is csak kivételes perceikben.

A táj az anyaga az U l a l u m e-nak. A tájkép bontakozik benne szét költeménynyé, a tájból fejlődik a költő visiója: a reménységgel csalogató csillag, s a költemény érzelmi tartalma: az az érzés, hogy a meghalt szeretőt lehetetlen elfeledni s hogy új szerelem nem támadhat a régi helyében — a vigasztalanság érzése. (A H o l l ó főmotivuma). Tájképből nő ki, tájképben játszódik le és tájképbe záródik bele ez a költemény.

9.

Nehéz Poe költeményeit osztályozni, nem úgy mint az olyan költőkéit, akik minden tehetségüket és minden élményüket verseikben bontották ki. Poenak csak b i z o n y o s külső és belső élményei kívánták meg azt, hogy zenében oldódjanak föl. Jóllehet bizonyos értelemben majd minden költeménye szerelmi költemény,

olyan verse, amelyben a szerelem érzelme közvetetlenül s nem elvont érzések symbolumaként, hanem mint szerelmi dal, mint csábítás, mint esdeklés vagy mint elragadtatás jelennék meg, keveset írt. Ennek az lehetett az oka, hogy szerelmében igen csekély volt az érzéki tartalom, költeményeit nem friss impressiók hatása alatt írta, s a mire megírta őket, szerelme methaphysikai szemléletté ritkult már. Tulajdonképpen szerelmi költeményeinek is alig nyugtalanabb a hangja, mint a többié; magafeledt fölajdulás, vad szenvedély, lüktető vágyakozás nincsen bennök.

Egészen ifjú korában mégis írt néhány ily szerelmi költeményt. Meglehetősen jelentéktelenek; csak egy akad közöttük, a *To Helen* című (első versszakát idéztem már), amely művészi. Ezt a költeményt, mint tudjuk, barátja elhunyt édesanyjához írta. A három szakaszos kis vers voltaképpen egyetlen hasonlatnak a végigfejlesztése: a szeretett nő szépsége oly megnyugtató hatású az ő zaklatott lelkére, mint azok a hajdani görög bárkák, amik a fáradt vándort hazavitték szülőföldjére. Helén classicus szépsége, azonképpen mint a görög bárka a vándornak a hazáját, az ő vágyainak, az ő szépség-ideáljának hazáját, Görögországot jeleníti meg. A Görögországra utalás kissé erőltetett, a kép kissé messziről hozottnak tetszik. Az ember nem érzi tőle a költő vágyakozásában az érzelm közvetetlenségét. De azért szép, nemes lendületű költemény.

Már férfiszenvedély szól abból a két költeményből, amiket Osgoodnéhoz írt Poe. Az egyik-

ben — a sonnet-ben — megjelenik Poe kedves képe, amelylyel több költeményében találkozunk már: a szerelmes nő emléke úgy tűnik föl neki, mint messzi, elvarázsolt sziget a viharos tengerben. Még szenvedélyesebb hangú — ha a szót poei értéke szerint értjük — Shewnéhoz írt két verse. Egyikükről volt már szó fönnebb; szokatlan erejű pathosát kiemeltem. A férfi föltétlen meghódolása ez a költemény a kiválasztott nő előtt, lába elé borulása. A másik (a címe ugyanaz mint az előbbi: *To Marie Louise*) még izgatottabb hangú s minden sora egyre hevesebb, egyre elragadtatottabb imádása szerelme tárgyának. Még nemrég, úgy mond, értelme hatalmának tudatában gőgösen tagadta azt, hogy olyan gondolat támadhatna az agyban, melyet az emberi nyelv kimondani ne tudna. Most azonban szíve mélységeiből két ilyen hangzású szó (a szeretett nő neve) a gondolatlansághoz hasonló gondolatokat rázott föl, gondolatokat, amelyek maguk a gondolat lelkei. „A toll tehetetlenül hull ki remegő kezemből. Amig a te drága neved a tárgy, bár te kérsz reá, nem tudok írni, — nem tudok beszélni, se gondolkozni, jaj, hogy érezni se tudok; mert nem érzés az, hogy állok mozdulatlanúl az álmok tágra nyílt kapujának aranyos küszöbén s elragadtatva nézek bele a ragyogó fasorba és az, amit reszketve látok jobbra, látok balra és az egész uton végig, bíborszínű párában messze, messze, ahol a távlat végződik — te vagy az, csupán te!” — A meghallgatatlan szerelem heve forr ezekben a sorokban, ettől olyan szenvedélyes a költemény hangja. Az ostromló szerelem

hangjára ennél a kettőnél nincs is több példa Poe egész költészetében.

Tulajdonképpen szerelmi költeményei között legérettebb, legművésziesebb és költői tartalom-ban leggazdagabb a második *To H e l e n* című. Ezt Mrs. Whitman-hez írta élete utolsó esztendejében, s előzményeiről már volt szó: holdvilágos nyári éjszakán pillantotta meg először, mint egy fehér látomást, kertjében, virágai között, azt a nőt, aki azóta minden álmában megjelent neki. Ezt a jelenetet festi meg költeményében — valósággal megfesti, reá componálja a vászon síkjára, a fényhatások művészi megfontolásával. A jelenet környezete a kert, fölötte a teli hold, amelyről ezüstös selyem fényfátyol hull alá nyugodtan, szenderegően a sok száz fölfelé fordított arcú rózsára; szellő nem mozdul, még lábujjhegyen sem, az elvarázsolt kertben, amelynek rózsái az édes fényességért cserében illatos lelküket lehellik vissza. Ibolyagyepályon, fehér ruhásan, hátradőlve ül a nő, s mint a rózsák, ő is fölfelé fordítja fájdalmas arcát. Ember nem mozdul, az egész világ alszik, csak a nő nem és a költő nem, akit végzete megállított a kert előtt, hogy beszívja a szendergő rózsák tömjénillatát. Meglátja a fehér nőt, s abban a pillanatban minden egyéb eltűnik előle, el a holdnak gyöngyszínű világa, a mohapadok és a kigyózó ösvények... Minden meghal, csak a fehér ruhás nő él neki, rajta is csak a fölfelé néző két szeme, abban is lelkének isteni fényessége. Órákig elnézi a két szemet. A szívnek milyen szenvedélyes történetei vannak azokra a kristályos, mennyei golyókra ráírva! milyen komor fájdalom, milyen fenséges

reménykedés, a büszkeség tengerének milyen csöndes derűje, mily merész becsvágy és mily megmérhetetlen képessége a szeretésnek! De a hold lemegy nyugot felé s a fehérruhás szellem eltűnik. Csak a szeme marad ott, az nem akar elmenni, az fog világítani a költőnek magános útján. Vezetője lesz, a szolgálja, akinek az a feladata, hogy elárassza világossággal és lobogással s hogy megtöltse szívét szépséggel. Csillag módjára világít reá az a két szem, éjjeleinek szomorú virrasztásain hozzájuk térdepel le, s őket látja fényes nappal is, mint két édes fénynyel szikrázó Vénus-csillagot, amiket a nap se bír eloltani.

Poenak legművészibb visiói közé tartozik ez a költemény. Megint tájképből búvik elő a látomás — a fehérruhás nő és csodás két szeme — oly rejtelmesen s oly titokzatosan, mint a hold a felhők közül, hogy végül ismét az éjszakába oszoljon a fehér folt. Gyönyörűek benne az átmenetek a tájképből a hallucinációba, a félálomból az elysiumi hangulatba. A tájkép elemei számra kevesek — a hold, a sok, sok rózsza — zavaró motivumok nem vegyülnek közéjük; de ez a néhány elem nagy művészettel változtatja, egészíti ki egymást, vagy mosódik bele egymásba: a teli hold, amely úgy emelkedik fölfelé s keres utat az égen át, mint az imádott nő lelke; a fölfelé fordított arcú virágok s a fölfelé néző fehérruhás nő; és az a pár szem, amely, mennél tovább nézi a szerelmes, annál nagyobb, annál mélyebb, annál fényesebb lesz: végre mindent áttetszővé tesz fényességével, minden egyebet láthatatlanná tesz, csak ő maga világít még akkor is, amikor a hold lement már, kivilágít az

éjszakából, ki fehéren, bánatosan a párázatból, mint az örök szerelem jelképe. Hymnus egy pár női szemhez: így lehetne meghatározni ezt a költeményt. A rajongás, a bámulat, a vágygyá nem érő csodálat a hangneme. Érdekes példája annak, mint fokozódott Poe szenvedélyének ereje, hogyan tisztult vágyódása s a megfoghatatlan lelki képzetektől hogyan ment az érzékelhető kép felé. Élete utolsó szakaszabeli költeményei mind erről a törekvéséről beszélnek, akármilyen megtapinthatatlan érzéseket is fejez ki különben bennök. Azt kell hinnie az embernek, hogy a halál közepén szakasztott meg egy fejlődési folyamatot, amely elindulása helyétől messze végződött volna, és hogy költészete csak halvány vázlata annak az álombeli életnek, amely álomból lassan-lassan az ébrenlétre kezdett fölocsúdni.

Országos Széchényi Könyvtár

10.

A költés elméletével Poe sokat foglalkozott. Elméjének philosophiai természete, amely a szórványos jelenségeknek az egyetemes eszmékkel való összefüggését kereste, indította a költés törvényeinek kutatására. A *Philosophy of Composition*-ban a költői fogadás mechanikáját mutatta be példán, teljes elméletét azonban egy másik értekezésében, a *Poetic Principle*-ben fejtette ki, miután a részletkérdésekre nézve egykori költőkről írt bírálataiban már megállapodott volt magával. Életrajzírói és méltatói általán szemére vetik, hogy a költésről való elméletét teljesen a maga egyéni-

ségére szabta ; a maga psychikai sajátosságait foglalta törvényekbe s egyetemesnek jelentett ki olyan követelményeket, amelyek egyáltalán postulatumnak sem tekinthetők, hanem egyszerűen az ő személyes tulajdonságai. Igaz, de elméletét éppen a subjectivus volta teszi ránk nézve értékesé, mert még határozottabban, a tudatosság világosságában mutatja meg szerzőjének költői természetét.

A költés, Poe szerint, a Szépnek rhythmusos megalkotása (The Rhythmic Creation of Beauty.) A Szépen a természetfölötti szépet érti : nem képzetet, amelyet szemmel elérhetni, hanem a szépnek valami olyan fogalmát, amely érzékeink hatókörén túl van. Ezt a magasban lebegő szépet magunkévá csak az extasis állapotában tehetjük ; csak ha rajongva merülünk el szemléletében, érezzük tudatára. Az ember lelkében mélyen benne gyökerezik a szépség érzetének ösztöne. Olthatatlan szomjúsággal vágyódunk a szép után s ez a szomjúságunk az ember halhatatlan voltának egyben a következése és a jele. „Nem pusztá értékelése ez az előttünk való szépnek, hanem szenvedélyes erőlködés a fölöttünk való szépnek elérésére. A síron túli dicsőségnek extaticus tudatától tüzelve, küzdünk, az időbeli dolgokat és gondolatokat sokféleképpen változtatva, hogy csak egy részét is elérjük annak a Szép-nek, amelynek elemei talán csak az örökletéi.“ Ha a költészet, vagy a zene könnyre fakaszt bennünket, nem azért sírunk, mintha gyönyörűségünket elviselhetetlennek éreznők, hanem sírunk azon való fájdalomunkban, hogy a költemény vagy zenemű, amely megindított

bennünket, csak töredékesen adja vissza azt a szépet, amelynek kifejezése volna a feladata.

A Szép-nek szemlélete azonban még nem alkotás. A Szépet a költőnek ki is kell fejeznie s a leghatásosabb, sőt egyetlen eszköze erre a zene. Poe zenei érzéke korán kifejlett; rajongott a zene minden fajtájáért. Kedves költőit a zenei tehetségűek közül válogatta ki s egyebek közt ezért szerette oly nagyon Tennyson-t, Shelley-t, Keats-et. A zene néki az a stimuláló szer volt, amely képzeletét fölfelé irányította. Amolyan közvetítő közegnek tekintette, amely az ébrenlét és az álom között tölti ki az ürt s amelynek ritkított levegőjében a lélek felkészül az élet fölötti lét levegőtlenségébe. „A zenében talán legközelebb éri a lélek azt a nagy célt, amelyért a költői érzéstől megihletve küzd — a felsőbbrendű Szép megteremtését.“ Néha teljesen el is éri benne. Hisz „hányszor éreztük borzongó gyönyörűséggel, hogy egy-egy földi hárfából olyan hangok szakadoztak föl, amik az angyaloknak sem lehettek idegenek “ A zene mintegy közös nyelve az embereknek s az angyaloknak. Az ember csak lelke rajongó állapotában ért rajta, de ilyenkor és csak ilyenkor, a föld fölött lebegő, nem érzéki világgal, a Szépnek világával képes érintkezni. Képzeletünk alkotásait a zene mysticus életárammal tölti el, lelket önt beléjük, amely olyan, mint az istenségnek remegő kisugárzása; a zene isteni igévé szellemíti át az emberi szót. És az, hogy ilyenféle vonatkozásokat teremt az ember s az istenség között, ebben van a zenének, mint közvetítőnek, a legfontosabb szerepe. Mert ha a költészet a legfelsőbb Szép szemlélete és alkotá-

sokban kisugárzása, el ne feledjük (hiszen már Poe ifjúkori művének, az *Al A r a f*-nak is ez volt az alapgondolata), hogy a Szép az, aminek segítségével Istennel közlekedhetünk, ami megnyitja nekünk az istenség titkait s megóv bennünket a bűnbeeséstől.

A költemény — fejtegeti Poe 1831-ben kiadott verseskötete előszavában — abban különbözik a tudományos műtől, hogy közvetetlen célja nem az igazság, hanem az élvezet.: az epikai műtől pedig abban, hogy míg ez meghatározott gyönyörűsége törekszik, amaz határozatlan élvezetre, a minthogy azok a képzetek, amiket az epikai mű ad, meghatározott sensatiókkal járnak, holott a lyrai költeményei meghatározatlanokkal. Az utóbbiak fölkeltésére való a zene, mert a hangok idézik föl bennünk a leghatározatlanabb képzeteket. „A zene — írja Lowell-nek — a lélek vagy a költészet eszméjének tökéletessége. Az exaltáció bizonytalan jellege, amelyet valamely édes dal kelt: ez az a cél, melyre a költészetben törekedni kellene“. Ami úgy értendő, hogy azt a szóval körülírhatatlan legfelső szépet, amely maga is mint határozatlan alakú valami, mint kimondhatatlan fényesség, mint a legnagyobb boldogság érzete jelentkezik a révületbe merült költőnek, ugyanoly határozatlan, ugyanoly remegő és alaktalan harmóniának éreztesse meg költeményeiben a költő is. A költő eszközei közül csak a zene képes ilyen hatásokra, csak a zene kelthet olyan összemosódott érzeteket, aminőket a fölébredt költő álmaiból elhozott magával.

A legfelső Szép-nek szemlélését és kifejezését

a zene segítségével: ezt érti Poe a *Rhythmic Creation of Beauty*-n. *She* a költés lényegét ebben a műveletben határozza meg, a cél elérésére nézve még nem mondott el mindent. A költő lelkének — úgymond — izgalomban kell lennie, amikor a Szép felé emelkedik. Csakhogy izgalmát ne szenvedély okozza, mert az inkább lenyomja a lelket, semmint föl-emeli. A szenvedélyen a szerelem szenvedélyét is érti Poe. Azért különbséget tesz a földi vágyakkal égő s a másik, az „igazi“ szerelem között. Ez az utóbbi „minden költői témák között a legtisztább és a legigazabb.“ Leginkább óvakodjék azonban a költő az „igaz“ s a „jó“ fogalmától. A költés tárgya és célja csak a szép lehet, a másik kettő csak mint alárendelt motívum foglalhat benne helyet. „Valamint az értelem az igazzal függ össze, azonképpen az izlés a szépről beszél, holott az erkölcsi érzék a kötelességre tekint. Míg a lelkiösmeret a kötelességre tanít bennünket s az ész a hasznosra, az izlés beéri annyival, hogy kibontja a szépet s a bűnnel csupán az alaktalansága, az aránytalan volta, az illendő, a sajátosságos és a harmóniás, szóval a szép iránt való ellenséges indulata miatt visel háborút.“

A *l'art pour l'art* elvének egyik legkorábbi megfogalmazása ez a mondat azzal a többivel egyetemben, amelyekben Poe kiméletlenül kisöpri a költés birodalmából az erkölcsi s a tudományos fogalmakat. Látjuk, hogy még a szenvedélyt, vagyis a földi érzelmeket se tűri meg benne; mindössze a melancholia hangulata iránt elnéző; sőt ezt nélkülözhetetlen elemnek tekinti, az „igaz Szép magasabb nyilvánulásával

elválaszthatatlanul összeforrott“-nak. Csak az értelemről, erkölcsi értékekről, fontolgatásról, okoskodásról megtisztult képzelet méltó neki arra, hogy a költésnek anyagául szolgáljon. Még az *i m p a s s i b i l i t é* követelménye is benne foglaltatik ebben a meghatározásban.

Más kérdés, hogy mennyiben igazolja Poe költészete ezt az elméletet. Annyi kétségtelen, hogy amit a költés elvének, *p o e t i c p r i n c i p l e*-nek nevez: a megfoghatatlan érzetek kifejezése, — egész életének legállandóbb törekvése volt. Mindíg a láthatatlant kereste, a megismerhetetlent kutatta s minthogy idelenn, az életben reá nem akadt, elment érte képzeletével az életen s a halálon túlra. De ha vágyódásának tárgya érzékelhetetlen volt is, kifejezésének módja s eszközei, a mikkel álmait megrögzíteni törekedett, egyre pozitívabbak lettek. Egész költészetén végig szemmel tartottuk ezt a fejlődési folyamatát s láttuk, hogy élete vége felé, férfi korában írt költeményeiben a visió s a képek sora egyre közelebbi rokonságba került a földdel. Utolsó és egyben legszebb költeményei nem álmodozásban fogantak, hanem élményekben. Ennyiben tehát Poe költészete kinőtt elméletének keretéből, lebegésnél, fénynek s árnyéknak váltakozásánál több van benne: Poe egész belső élete.

De a *l'art pour l'art* elvét sem lehetne Poe költeményeiből levezetni. Hiszen neki a költés igazán nem pusztán művészet volt, nem verselési artistáskodás, nem közömbös és önmaga életétől független, tárgyilagos szemlélődés, hanem életfolyamat. A vágyódás volt élet-

nek tartalma s a költés volt vágyódásának cselekvése. Egyetlen költeménye sem önmagáért való, hanem költője metaphysikai törekvéseit szolgálja mind. A hasznos, az igaz, az erkölcsi jó motivumait, igaz, nem keverte költészetébe, de azért az nem kevésbbé egy határozott iránynak vagy célzatnak a szolgája.

A l'art pour l'art elvének megfelelő költeményt voltaképpen csak egyetlenegy írt Poe, a The Bells (A harangok) címűt. A körülmények sajátságos csoportosulása okozta, hogy ezt a költeményt megírta, s hogy olyan lett, amilyen. 1848. nyarán vetette papirosra első alakját. Shewnénél volt aznap látogatóban. A szeretett nővel együtt ült a kerti üvegházban s elpanaszolta, hogy költeményt kellene írnia, de se tárgya, se kedve hozzá. Végtelenül fáradtnak érzi magát s idegei olyan nyugtalanok, hogy még a harangszó is bántja, ami az üvegház ablakán behangzik. Shewné mint anya beteg gyermekét, csillapítgatta a költőt, szeliden buzdította, lelkesítette s hogy fölvidítsa, az előtte heverő papirosra találomra ráírt egy költemény-címet: „The Bells, by E. A. Poe.“ A költő kalandozó figyelmét megállíthatta ez a szó, mert Shewné folytatta az írást. A cím alá odaírkantotta a még meg se fogamzott költeménynek első sorát: „The Bells, the little silver Bells“ (a csengők, a kicsi ezüst csengők.) A költő füle felnyílt: a zúgó hangok zürzavarában keresni kezde a dallamot. És találgatva rótt a sorokat, a kezdő sor alá:

The bells! — ah, the bells!
 The little silver bells!
 How fairy-like a melody there floats
 From their throats —
 From their merry little throats —
 From the silver, tinkling throats
 Of the bells, bells, bells —
 Of the bells!

Megvolt a költemény első versszaka. Shewné nekibátorodva írta le a második versszak kezdő sorát, épp olyan találomra, mint az elsőét: „The heavy iron bells“ (a súlyos vasharangok). És mint a hogy amabban az első sor ezüstösen csilingelő hangzatával adta meg az egész versszak hangnemét, itt is a vasharang tompa kondulása igazította útba gyászos hangzásával a költő képzeletét. És megszületett a második versszak is csupa egyforma, egymástól tartalmilag alig különböző, hangutánzó sorból. Poe ezt a két versszakot utóbb megtoldotta még kettővel, maguk a strophák is megnőttek a többszörös átdolgozás közben, eredeti alakjuk lényegesen megváltozott, tartalmuk gazdagabb lett, hangzásuk változatosabb, — de azért a költemény végleges alakjának is csak az volt az eredete, ami az első változatnak: a szavak hangzásával való játék. Ez a magyarázata annak, hogy lelki világának semmi ismertető jele sincs meg ebben költeményében.

Nincsen benne emlékezés, nincsen benne vágyódás, csak zenével van tele, zenei értékük szerint csoportosuló szavakkal és sorokkal, amelyekből, jóllehet mintha csak találomra kerültek volna helyükre, még is értelem bontakozik ki. A harangszó különféle változatainak meg-

érzékítése hangzással, képpel, ez a költemény. Vidám hangú változata a szánok ezüstcsengője ; sejtelmes boldogság árad az aranyból öntött nászharangból ; a veszedelem hangja bömböl a bronztorkú vészharangból s a gyászé kong a vas-harangból. A játékos vidámságot, a mély hangzású boldogságot, a balsors dühét, a halál komorságát példázzák szavukkal a különféle harangok. Poe virtuózi ügyességgel kísérelte meg verseinek zenéjével is megérzékíteni a harangok különféle hangzását. Talán soha olyan csengő-bongó sorokat nem írt még költő. Mint a harang kondulásaié, olyan szeszélyes a verssorok mérete : rövid, még rövidebb, szaggatott sorok következnek lüktető rhythmusú hosszú sorok után. Magukat a harang-hangokat sohasem pusztá hangutánzó szavakkal érzékelteti meg Poe, hanem értelmük-nél fogva is helytálló szókkal. Kedve szerint élhetne ő is a „bim-bam, giling-galang“-féle hangfestő szótagokkal ; de ő beéri az egyszerű bell szóval, amelynek értelme is „harang.“ És „giling-galang“ helyett ezt az egy szót ismétli :

Of the bells, bells, bells, bells,

Bells, bells, bells —

In the clamour and the clangour of the bells !

Egyazon szónak ebben a fáradhatatlan ismétlésében van valami abból a konok és szinte rosszindulatú monotoniából, amit a fáradt idegzetű ember érez a hosszas harangozás hallatára.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

